

OBRTNIŠTVO GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU¹

Autor u ovom radu proučava pitanje obrtništva u Varaždinu tijekom 15. stoljeća, odnosno razne vrste proizvodnih i neproizvodnih obrta te samih obrtnika kao i njihova rada, podrijetla, udruživanja te usporedba s drugim srednjovjekovnim gradovima.

UVOD

Pod obrtništvom podrazumijevamo skup svih neagrarnih zanimanja u gradu, uključujući i neke neproizvodne djelatnosti koje možemo zvati uslugama, kao što su liječnici-ranarnici, kupalištari, pisari, razni gradski službenici i poslu-ga. Dakle, u taj skup uključujemo sve pojedince kojima poljoprivreda i stočarstvo nije primarna ili jedina djelatnost, nego svoje prihode ostvaruju u brojnim proizvodnim i neproizvodnim djelatnostima koje sve čine ekonomiju jednoga tipičnoga srednjovjekovnoga grada. Obrtnici se, kao profesionalan sloj ljudi, pojavljuju u svim gradskim društvima te svojim djelovanjem, zajedno i u uzajamnoj suradnji s trgovcima, definiraju jedan tipični srednjovjekovni gradski prostor. Obrtnička proizvodnja naših srednjovjekovnih gradova gotovo je isključivo usmjerena na lokalno tržište uključujući okolni seoski prostor koji mnoge stvari nije mogao proizvoditi sam za sebe nego je ovisio o gradskoj proizvodnji.² Grad Varaždin tako se ubraja u manje srednjovjekovne gradove u kojemu su obrtnici

¹ Ovaj članak nastao je na temelju diplomskog rada: Jasmin MEDVED, *Trgovina i obrt grada Varaždina u XV. stoljeću*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. Mentorica dr. sc. Zrinka Nikolić – Jakus.

² Tomislav RAUKAR, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2003, 21; Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. Stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, 1979, 17.

činili manji dio stanovništva te su uglavnom zadovoljavali lokalno tržište. Specijalizirana proizvodnja bila je prisutnija u većim gradovima (poput Dubrovnika u proizvodnji sukna) kojima je cilj bilo mnogo veće tržište.

Dolazak obrtnika u grad Varaždin omogućile su odluke nekadašnjih župana koji su poticali naseljavanje tzv. "gostiju" (*hospites*), stranih obrtnika koji su dolazili sa zapada (najčešće njemačkoga porijekla). "Hospites" je bio sloj slobodnih ljudi izvanpoljoprivrednih djelatnosti (obrnika i trgovaca) koje je još ugarski kralj Sv. Stjepan (1001-1038) pozivao u svoju zemlju da je unaprijede svojim znanjem te da se tu nastane i ostanu živjeti i raditi.³ Dolaskom tih "gostiju" formirao se i grad Varaždin koji je sve do XV. stoljeća, pozivajući se na pravice koje potječu od kralja Stjepana, sačuvao spomen na toga kralja koji je, zajedno sa svojim nasljednicima, omogućio u svojem kraljevstvu, pa tako posredno i u Varaždinu, stvaranje gradskoga sloja sa svojim posebnim pravima i povlasticama.⁴ S privilegijama koje su im omogućili kraljevi Andrija II i Bela IV, kasnije Žigmund, obrtnici i trgovci ekonomski jačaju te postaju glavni čimbenici ekonomskoga razvoja Varaždina pretvarajući se s vremenom u građansku klasu.

O srednjovjekovnom obrtništvu i njegovoj strukturi u gradu Varaždinu najviše podataka nalazimo u gradskim zapisnicima⁵ iz XV. stoljeća koje je općenito, što se tiče srednjovjekovlja, znatno bogatije izvorima od ranijih stoljeća. U tim zapisnicima spominju se samo oni majstori koji su imali posla sa sudom, a koji su, pretpostavljamo, činili pretežan dio obrtnika, jer je obrtnik kad-tad imao posla sa sucem, bilo kao stranka u sudskome sporu ili kao svjedok. To možemo potvrditi i time da se manje obrtnika u zapisniku spominje samo jednom, i to ponajviše kao već pokojnici. Drugi srednjovjekovni izvor koji nam je nužan za proučavanje varaždinskoga obrta je popis građana Varaždina iz 1520. godine.⁶ Taj izvor potječe, doduše, iz XVI. stoljeća kada se dogodio drastičan demografsko-ekonomski pad, ali nam je koristan poradi usporedbe sa stanjem u XV. stoljeću. Na temelju ovih izvora mnogi autori su prije nas detaljnije analizirali varaždinski obrt (najvažniji su Krešimir Filić, Mira Ilijanić i Slavko Kapustić, Neven Budak, Mirko Androić)

³ Ante GABRIČEVIĆ, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 2002, 74.

⁴ Sačuvana je bilješka u gradskome zapisniku iz 1455. godine koja govori o pravima koje su varaždinski građani dobili od svetoga kralja: *Item daz ist vnser Statt Recht, wann ainer ain erslecht, so mag er furbaz in vnser Statt nicht Wanu[n]g haben. Daz Recht haben wir von dem heyling Kunig Sand Steffan. Zlatko TANODI i Adolf WISSERT, ur., Poviestni spomenici slobodnog i kraljevskoga grada Varaždina – Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdin, sv. II., dio I., Gradski zapisnici iz g. 1454.-1464. i 1467.-1469.,* Varaždin: Svobodina „Narodna tiskara, 1944. (Dalje u tekstu pod MCV II), 16.

⁵ MCV II.

⁶ Ljerka PERČI, "Popis građana Varaždina iz 1520. godine," u: Ljerka Perči, *Polja prošlosti*, Varaždinske Toplice: Tonimir, 2002, 9-22.

te davali svoje ocjene njegovoga značaja i razvoja, no u zadnjih dvadesetak godina nije bilo potpunije revizije teme obrtništva grada Varaždina u srednjem vijeku na temelju izvora i dostupne literature uključujući komparativnu.

Ono što bi nas kod varaždinskog obrta posebno trebalo zanimati njegova je struktura (vrste obrta i ostalih djelatnosti koji se pojavljuju), obrtnici i u kojem se kontekstu pojavljuju u izvoru i može li se izvući koji vrijedan podatak o njihovom radu, materijalnom stanju i uvjetima u kojima žive i načinu na koji obavljaju svoj posao, zatim njihovo ukupno brojčano stanje u gradu i u pojedinim djelatnostima koje govori o njihovoj jačini i značaju. Nadalje, zanima nas podrijetlo tih obrtnika, zašto postoje pojedini obrti i usluge u Varaždinu, kakav je bio odnos gradske uprave i obrtnika te mnoga druga pitanja. Ovaj članak podijelili smo na analizu pojedinih proizvodnih obrta (podijeljenih u metalsku struku, izrada oružja, građevinsku, tekstilnu, kožarsku, prehrambenu struku i ostale struke) zatim djelatnosti koje se mogu svrstati u usluge i javne službe (zdravstvena, umjetnička, ugostiteljska zanimanja, gradski službenici te poslugi i radnici), nekih nepoznatih ili dvojbenih obrta, te naposljetku smo nastojali sve to uklopiti u širu sliku o varaždinskom obrtu XV. stoljeća (broj obrtnika, postoci, komparacija s drugim gradovima, obrtnička udruživanja i drugo) tako vlastitom ocjenom i dojmom dajući završni pečat. Za lakše praćenje vrsta i broja obrtnika pronađenih u gradskome zapisniku u prilogu je ponuđena tablica (vidi str. 32).

METALSKA STRUKA

Kovački obrt osnovni je metalski obrt te je u srednjem vijeku predstavljao jedan od najvažnijih obrta za normalno funkcioniranje gradske sredine, a kovači su redovito bili jedni od najbrojnijih obrtnika u srednjovjekovnom gradu. Oni su se bavili izradom raznovrsne metalne robe, a u zapisnicima grada Varaždina zabilježeno ih je 21, i to navedenih kao *faber* i *der Smit* ili *der Smidt*.⁷ U svakome dijelu

⁷ To su bili Juraj Kovačić (MCV II, 1, 4, 5, 6, 7, 9, 14, 16, 19, 23, 28, 29, 36, 37, 40, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 76, 77, 83, 86, 87, 93, 94, 105, 106, 108, 112, 113, 153, 165, 166, 173, 227, 240), Mihael (MCV II, 6, 9, 13, 58, 74, 77, 96, 97, 108, 135, 137, 145, 150, 151, 162, 183, 187, 190, 207, 209, 214, 216, 218, 240), Andrija (MCV II, 6), drugi Andrija (MCV II, 22), Benedikt Skasa (MCV II, 9, 214), Petar Domisel (MCV II, 9, 18, 46, 155, 205), Juraj Prude (MCV II, 26, 28, 86, 92, 179), Matija (MCV II, 28, 83, 122, 219, 223), Valentin (MCV II, 47), Benedikt (MCV II, 54), Lovro (Laurencz) (MCV II, 62, 126, 147, 162, 185, 190, 196, 197), Gabrijel (MCV II, 70, 96, 100, 126, 129, 133, 141, 146, Toma (MCV II, 125), Ladislav (Lacko) (MCV II, 189, 212, 217, 219, 223), Blaž (MCV II, 192, 203, 205, 214, 218), Šimun (MCV II, 213), Stjepan (MCV II, 261), Gregurić (MCV II, 62), Linhart (MCV II 222, 229), Ivan (MCV II, 129, 235, 240, 247, 259), Skasić (MCV II, 227)). Ovaj broj, kao i kod nekih drugih masovnih obrta, treba uzeti kao relativan jer se nekolicina kovača spominje samo kao pokojna, a zabilježena imena nekih kovača bi se mogla preklapati sa drugim označavajući istu osobu. Broj koji smo iznijeli bi nam trebao služiti kao pokazatelj brojnosti i razvijenosti obrta, a ne kao egzaktan podatak. Tako bi trebalo biti i u slučaju drugih masovnijih obrta, pogotovo mesara, kao što ćemo vidjeti kasnije.

grada i predgrađu djelovao je barem jedan kovač jer je postojala potreba za čim većom disperzijom ovoga važnog zanata, a bitno je bilo i međusobno odvojiti kovače zbog opasnosti od požara. To nam potvrđuje popis varaždinskih građana iz 1520. godine koji pored unutarnjega grada, u kojem je bilo najviše kovača, bilježi kovače u svim predgrađima osim Poklečana.⁸ Nemamo razloga ne vjerovati da tako nije bilo i u XV. stoljeću, premda nam je samo za kovača Matiju sačuvano da je stanovao u "lange Gasse", tj. u Dugoj ulici koja je bila dio južnoga predgrađa Varaždina.⁹ Neki kovači uspjeli su se na društvenoj i imovinskoj ljestvici, kao Juraj Kovačić, Mihael, Laurenc i Ivan koji su bili izabirani za gradske prisežnike. Posebice je bio ugledan Juraj Kovačić koji se uvjerljivo najviše spominje u gradskom zapisniku kao svjedok, tužitelj i tuženik. On je aktivno sudjelovao u gradskoj vlasti te je jednom bio izabran za kušača vina, tj. gradskoga procjenitelja koji je bio zadužen za procjenu kvalitete vina.¹⁰ Imao je zaposlenog radnika (*mercenario*) koji mu je pomagao ili ga zamjenjivao na poslu.¹¹ Sluge i radnike imali su i kovači Andrija,¹² Gabrijel¹³ i Gregurić.¹⁴ Ponegdje se iz izvora može naići i na podatke o imovini pojedinoga kovačkog majstora, kao kod spomenutog Matije iz Duge Ulice iz čije oporuke vidimo da je posjedovao kuću s dvorištem, vinograd, 3 diete oranica, stoku i domaće životinje.¹⁵ Kovač i gradski prisežnik Mihael imao je u vlasništvu mlin na rijeci Dravi.¹⁶ Sačuvana su nam i svjedočanstva o nasljeđivanju kovačkoga obrta. Tako imamo podatak da je kovač Ladislav (Lacko) bio sin kovača Matije iz Duge Ulice,¹⁷ kovač Skasić (Schasicz) mogao je biti sin kovača Benedikta Skase, a sudeći po prezimenu, otac Jurja Kovačića također je bio kovač. Nailazimo na podatke i o rodbinskom povezivanju između kovača jer je kovač Blaž bio zet kovača Gabrijela.¹⁸ I ovi mršavi podaci govore nam da je u srednjovjekovnom Varaždinu bez sumnje postojalo prenošenje obrta s oca na sina, kao i da su pojedini obrtnici, koji nisu imali sinove, kćeri udavali za svoje djetiče (kalfe) ili druge kovače da bi osigurali nastavljanje njihova obrta. Nažalost, varaždinski izvori nam ne daju obavijesti o sofisticiranijim rodbinskim vezama i

⁸ PERČI, 9-22; Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994, 93.

⁹ MCV, II, 83.

¹⁰ MCV II, 16.

¹¹ MCV II, 40.

¹² MCV II, 22.

¹³ MCV II, 129.

¹⁴ MCV II, 62.

¹⁵ MCV II, 83.

¹⁶ MCV II, 9, 58.

¹⁷ ...*Laczko, dez Mathe faber Sun.* MCV II, 223.

¹⁸ *Wlasz faber, der Gabriellin Aydam, ...* MCV II, 218.

odnosima te materijalnim prilikama kovača i ostalih obrtnika. Nemamo podataka ni o šegrtima, učenicima, koji su službovali kod pojedinoga kovačkog majstora, a tako je i kod ostalih obrtnika.

Bravari (*der Sparar/Sporar/Sporer, serar*) bavili su se finom obradom metala (izrada brava, ključeva, lokota, satova itd.). Ostalo nam je zabilježeno da je varaždinski bravar Pavao godine 1463. popravljao jedan sat.¹⁹ Budući da tada još nisu postojali posebni majstori potkivači, niti iglari (prvi puta se majstor iglar u Varaždinu spominje 1509. godine²⁰), bravar je možda bio zadužen i za proizvodnju željezne konjske opreme (potkove, ostruge) te igli, uz mnogu drugu sitnu metalnu robu. Osim bravara Pavla, u gradskim zapisnicima spominju se bravar Ivan (Hans)²¹, te *serar* Hans²² (možda ista osoba kao bravar Ivan).

Prisutnost trojice zlatara u Varaždinu dokaz je da je grad Varaždin, nakon Zagreba, bio najznačajniji zlatarski centar srednjovjekovne Slavonije. Zlatarski obrt, izrazito luksuzne prirode, javlja se samo u gospodarski i urbano razvijenim sredinama u kojima živi dovoljno materijalno potkovanih kupaca njihovih proizvoda.²³ Kao zlatari (*aurifaber, der Goldsmidt*) u gradskom zapisniku spominju se Areh (ili Henrik),²⁴ Juraj²⁵ te Franjo (Franciscus).²⁶ Proizvodnja zlatara bila je mala po količini, a velika po vrijednosti pa nije čudno da su oni svugdje bili jedni od najimućnijih građana. Zlatar Areh/Henrik bio je redovito izabiran u gradski magistrat te je aktivno sudjelovao u gradskoj upravi i kao gradski procjenitelj za mjere.²⁷ Zlatar Juraj se priženio u uglednu i bogatu varaždinsku obitelj Pivarić, iz koje dolazi više puta birani gradski sudac Andrija²⁸, a posjedovao je i vlastiti vinograd.²⁹ Oba zlatara imali su vlastite slugge. Jedan od ovih zlatara vrlo vjerojatno načinio je originalno žezlo varaždinskoga gradskog suca koje se čuva u varaždinskom Gradskom muzeju. To žezlo, izrađeno od srebra i zatim pozlačeno, izrađeno je 1464. godine, popravljeno 1604. te temeljito

¹⁹ MCV II, 229.

²⁰ Zlatko TANODI, ur., *Poviestni spomenici slob. Kralj. Grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209.-1526. - Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini I*, Varaždin: Svobodina "Narodna tiskara", 1942. (Dalje u tekstu pod MCV I.), 268.

²¹ MCV II, 108, 142, 171.

²² MCV II, 50, 131.

²³ Ivo LENTIĆ, *Varaždinski zlatari i pojasari*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1981, 67; Pounds, 333.

²⁴ MCV II, 1, 3, 23, 26, 29, 52, 60, 76, 89, 105, 127, 135, 137, 142, 148, 162, 181, 183, 206, 211, 216, 230, 259.

²⁵ MCV II, 27, 32, 38, 45, 46, 64, 65, 84, 124, 137, 137, 211, 265, 266.

²⁶ MCV II, 158.

²⁷ MCV II, 127.

²⁸ MCV II, 45.

²⁹ MCV II, 64.

obnovljeno 1778. godine. Iz 1464. godine sačuvao se donji dio.³⁰ U isto vrijeme kada i žezlo, izrađen je i veliki srebrni pečatnjak koji se koristio za pečaćenje listina.³¹

IZRADA ORUŽJA

Srednjovjekovni grad koji je držao do sigurnosti svojih građana, osim zidina i bedema, morao je biti opskrbljen i adekvatnim oružjem. Varaždin tu nije bio iznimka, jer su se sredinom XV. stoljeća u njemu proizvodile raznovrsne vrste oružja. Tako se pojavljuju izrađivači lukova i strijela (*pugnar, arcuper*),³² izrađivač oklopa ili oklopar (*toracipar*),³³ puškar (*der Puschenmaister, pixidarius*).³⁴ Iako njihova struka u širem smislu pripada u metalsku struku, analizirali smo je posebno budući da proizvode zajednički asortiman proizvoda. Najviše je bilo izrađivača lukova i strijela, a poimenice se spominju Matija Pugnar,³⁵ prisežnik i u tri navrata gradski sudac, Juraj Pugnar³⁶, pokojni Martin Pugnar³⁷ i Wolfgang Pugnar.³⁸ Izrađivač oklopa (*toracipar*) spominje se samo jednom i to kao neimenovana osoba,³⁹ dok je jedan bio i puškar Janko,⁴⁰ podrijetlom Čeh.⁴¹ Oružara ili štitonoše (*armiger*) bila su dvojica: Baltazar⁴² i Ilija (Elyas).⁴³ O vrsti robe koju su ti izrađivači oružja proizvodili, u zapisniku nema egzaktnih podataka osim jednoga, da je Wolfgang Pugnar izrađivao samostrijele (*die Armbrust*).⁴⁴, dok je

³⁰ Lentić, 8.

³¹ Krešimir FILIĆ, "Varaždinski gradski suci (načelnici)", u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935* Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pretisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995, 9.

³² *Pugnar, pwnar*, m. (od njem. Bogner) - koji izrađuje lukove i strijele; *arcupar, arcuper*, m. (arcus+parare) - koji izrađuje lukove. *Lexicon Latinitatis medii aevi Jugoslaviae = Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*, Sv. I i II., ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978. (Dalje u tekstu pod lexicon); ... *arcuper, aliter pugnar dictus*. MCV II, 87.

³³ *Toracipar* (-ari), m. - koji izrađuje oklope, oklopar (lexicon), od lat. thorax.

³⁴ *Pixidarius, pyxidarius*, m. - puškar (lexicon); *puxar*, m. - puškar; *puxmagister, puxmester* (od njem. Büchsenmeister) - obrtnik koji pravi puške, puškar (lexicon); oružari ili štitonoše (*armiger*) - od lat. *armigerare* - naoružari (lexicon).

³⁵ MCV II, 1, 16, 19, 23, 51, 52, 61, 62, 76, 77, 89, 105, 111, 162, 183, 184, 200, 205, 211, 216, 229, 230, 269.

³⁶ MCV II, 9, 38, 65, 77, 87, 139, 144, 145.

³⁷ MCV II, 19.

³⁸ MCV II, 91, 100.

³⁹ MCV II, 241.

⁴⁰ MCV II, 71, 73, 89, 99, 118, 119, 120, 133, 217, 218, 277.

⁴¹ ...*lankonem, pyxidarium bohenum*... MCV II, 118.

⁴² MCV II, 207, 208.

⁴³ MCV II, 74.

⁴⁴ MCV II, 91.

kovač Juraj Prude izrađivao mačeve.⁴⁵ Za oružare se nezna jesu li proizveli ikakvo oružje ili su ga samo skladištili i držali pod nadzorom, tj. brinuli se o naoružavanju građana u slučaju kakve vanjske opasnosti.

DRVODJELSKA STRUKA

Drvodjelska struka jedna je od najstarijih zanatskih struka, što je razumljivo pošto je čovjek od samih svojih početaka koristio drvo kao sirovinu, na ovaj ili na onaj način. U srednjovjekovnom gradu Varaždinu, unutar drvodjelske struke, pojavljuju se stolari i tesari (*Thyslar, der Zimmerman*),⁴⁶ kolari (*carpentarius*),⁴⁷ bačvari (*pintar, der Pinter*) i sitar. Stolaru se spominju sedmorica od kojih jedan pokojni Toma Stolar⁴⁸ i jedan prezimenom Stolarić (sin stolaru), Mate, za kojeg se, međutim, ne može znati da li se također bavio tim obrtom.⁴⁹ Kao *der Zimmerman* spominju se Vartzko Czimermann,⁵⁰ Jorg Zimmerman⁵¹ i Hans Zimmermann,⁵² od kojih dva titulom "Maister". Pod starim hrvatskim nazivom "tišljar" spominje se Bernard Thyslar.⁵³ Kao kolari spominju se Juraj Kolar,⁵⁴ Krista⁵⁵ i Pavao.⁵⁶ Pod prezimenom "Kolarić" javljaju se još pokojni Benedikt,⁵⁷ Martin⁵⁸ i Jakob⁵⁹ za koje se, poput Stolarića, ne može utvrditi jesu li se također bavili kolarskim zanatom ili im se samo netko od predaka bavio tim poslom. Bačvar se u gradskom zapisniku spominje tri puta, dva puta bez imena⁶⁰ i jedan Mate, koji se spominje kao pokojni i za kojeg se napominje da se njegova kuća nalazila kod gradskih mesnica, vjerojatno uz sjeverni zid grada.⁶¹ Spominje se i jedan sitar

⁴⁵ MCV II, 26.

⁴⁶ Der Zimmermann -s,- - tesar, drvodjelja (Marijan Uroić, Antun Hurm, Njemačko-hrvatski rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom, Zagreb: Školska knjiga, 2002. Dalje u tekstu pod njem-hrv.).

⁴⁷ *Carpentarius, carpenterius*, m. - graditelj kola, kolar; drvodjelac (lexicon).

⁴⁸ MCV II, 180.

⁴⁹ MCV II, 59, 80, 82, 141, 148, 219, 221, 222, 226, 241.

⁵⁰ MCV II, 22.

⁵¹ MCV II, 64.

⁵² MCV II, 214.

⁵³ MCV II, 12, 17, 38, 39, 41, 84, 94, 103, 122, 179, 200.

⁵⁴ MCV II, 9, 122, 175.

⁵⁵ MCV II, 6.

⁵⁶ MCV II, 109.

⁵⁷ MCV II, 40.

⁵⁸ MCV II, 98, 168.

⁵⁹ MCV II, 263.

⁶⁰ MCV II, 171, 241.

⁶¹ MCV II, 98.

Ivan (Johannes Sytar, Iwanns Sitaricz)⁶² koji je vjerojatno, između ostalog, proizvodio sita i rešeta.

GRAĐEVINSKA STRUKA

Većina kuća u srednjovjekovnom Varaždinu bila je građena od drva, a jedan dio s kamenim temeljima ili barem izgrađenim kamenim prizemljem. Crkve su sigurno bile građene od kamena, a u gradu su kamenu kuću mogli priuštiti i poneki bogatiji građani i plemići. Kamena je bila i obližnja tvrđava. Stoga nije ni čudno da se u gradskom zapisniku spominju klesari (*lapicida*) Pavao⁶³ i Žigmund (Sigismundus)⁶⁴ te graditelj (*der Paumeister, der Palmester* od njem. *der Baumaister* - graditelj) Nikola Ramković (Niclas Ramkoicz, Rankowitz).⁶⁵ Oni su zasigurno, sa svojim radnicima, bili zaposleni na obnovi i izgradnji crkve Sv. Nikole za što imamo svjedočanstva i u izvorima u kojima se spominje nekolicina varaždinskih građana koji su davali određene svote za obnovu i izgradnju crkve.⁶⁶ U graditeljsku struku možemo ubrojiti i zdenčara (*der Brunner, Prunar*) Ivana.⁶⁷

TEKSTILNA STRUKA

Proizvodnja tekstila bila je najveća i najprožimajuća proizvodna grana tijekom srednjega vijeka, i u gotovo svakome srednjovjekovnom gradu obrtnici tekstilne struke čine jednu od najvećih skupina obrtnika, pa tako i u srednjovjekovnom Varaždinu.⁶⁸ Sirovine za proizvodnju tekstila, kao i gotove tkanine, činile su vrlo veliki dio, a možda i polovicu, ukupnoga trgovačkog prometa kopnom

⁶² MCV II, 65, 69.

⁶³ MCV II, 153.

⁶⁴ MCV II, 213.

⁶⁵ MCV II, 21, 22, 36, 49, 61, 62, 66, 83, 113, 197.

⁶⁶ *Item Mikula, dictus Cuckoicz, in platea sew vicu Mesnychky vocati in extremis suis vitricis ecclesie sancti Nicolai in eadem Warosd fundate unum florenum auri legauit et dimisit ad structuram seu reformationem eiusdem ecclesie sancti Nicolai prenotate.* MCV II, 153; *Item Laurencius, alio nomine Lowrek, filius Martini Waydicz hic ciuis in Warosd, tenetur ad reformationem seu structuram ecclesie sancti Nicolai hic in Warosd fundati pensas denariorum vnam marcam, denarios viginti.* MCV II, 167; *Item Paulus Stheknech tenetur ecclesie cum quatuor florenis auri, quos Iwrg, condam faber, ecclesie sancti Nicolai ad structuram seu reformationem eiusdem ecclesie legauit.* MCV II, 173. Današnja kasnobarokna župna crkva Sv. Nikole bila je isprva romanička, a tijekom XV. stoljeća pregrađena je i povećana u gotičkom stilu od čega nam je ostao sačuvan toranj s gotičkim kontraforima na kojemu je uklesana godina 1494. kada je toranj mogao biti dovršen. Lentić-Kugli, *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*, 22; Adolf Wissert, "Bilješke o nekim varaždinskim kućama," u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 46-47.

⁶⁷ MCV II, 20, 231.

⁶⁸ N. J. G. POUNDS, *An Economic History of Medieval Europe*, London, New York, 1994, 284.

i vodom.⁶⁹ Platno bolje kvalitete uvozilo se, pa tako za Varaždin imamo podatke o platnima iz Aachena (*pannus achy*)⁷⁰ i iz Verone (*pannos pernisch*),⁷¹ a spominju se još platna koja se zovu *trisinchar*,⁷² *suptilis*⁷³ i laneno platno (*lintheamen*).⁷⁴ U gradskom zapisniku spominje se 8 tkalaca (*textor, tkalech*),⁷⁵ a krojača (*sartor, der Sneider*) smo nabrojili 18.⁷⁶ Rekli smo da je tako velik broj obrtnika tekstilne struke uobičajen u srednjovjekovnom gradu, pošto je kod nas obrtnik, pa tako i tekstilni, proizvodio uglavnom za lokalno tržište, uključujući bližu i dalju okolinu, a odjeća, koja je bila i vanjski znak društvenog statusa pojedinca, se trošila pa je trebalo grad opskrbljivati novom. Usporedbe radi, u Gradecu u drugoj polovici XIV. i prvoj polovici XV. stoljeća bilo je 27 krojača.⁷⁷ U Šibeniku i Splitu u XV. st. bilo je 19 krojača,⁷⁸ a Dubrovnik je bio glasovit po proizvodnji sukna koje se i izvozilo.⁷⁹ U Varaždinu 1520. godine, usprkos općem padu broja obrtnika, tekstilci (krojači i tkalci) su zadržali vodeće pozicije u brojnosti.⁸⁰ Neki krojači jamačno su dobro živjeli pošto su dvojica, Ivan Wild i Pongrac, izabrana u gradski magistrat. Na ilazimo i na podatak o tužbi zbog loše obavljenoga posla. Tako je gradski notar Matija tužio krojača Juraja kome je za iskrojavanje jednoga plašta dao fino platno duljine 8 ulni, ali mu je iskrojena samo jedna mala tunika.⁸¹ Ovaj navod dokaz je da su pojedinci platna bolje kvalitete sami kupovali na sajmovima da bi ih zatim davali lokalnim krojačima da im iskroje odjeću po želji. Krojači su, prema tome, uz uobičajen asortiman odjeće, pravili i odjeću po posebnim narudžbama.

⁶⁹ Isto, 301.

⁷⁰ MCV II 193.

⁷¹ Bern (Pern) je bilo njemačko ime za grad Veronu. MCV II, 242.

⁷² MCV II, 4.

⁷³ MCV II, 179.

⁷⁴ MCV II, 200.

⁷⁵ Alberto (MCV II, 69), Petar (MCV II, 152, 207, 208), Urban (MCV II, 174), Andrija (MCV II, 187), Blaž (MCV II, 191), Toma (MCV II, 124), Krunen (MCV II, 36, 47, 170) i Klement (MCV II, 92).

⁷⁶ Ivan (MCV II, 4, 31, 46, 48, 49, 55, 59, 112), Barnaba Svelić (MCV II, 31), Matija (MCV II, 84, 159, 188), Juraj (MCV II, 107, 179, 216, 234), Juraj Šantavi (MCV II, 150, 151), Filip (MCV II, 156, 159, 163, 185, 228), Juraj Kranec (MCV II, 177), Ivan Wild (MCV II, 194, 210, 211, 247, 255, 271), Pongrac (MCV II, 230, 277), Primus (MCV II, 248), Blaž (MCV II, 268), Ulrik (MCV II, 269), Andrija (MCV II, 273), Mihael (MCV II, 4, 34, 96, 132), Urban (MCV II, 40, 82, 89, 118, 163, 178), Miklič (MCV II, 73, 79), Mettl (MCV II, 96) i Valent (MCV II, 21).

⁷⁷ Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996, 99. Tekstilaca je ukupno bilo 35. Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. Stoljeća*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981, 57.

⁷⁸ Josip KOLANOVIĆ, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1995, 253.

⁷⁹ Dragan ROLLER, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. Stoljeću*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951, 5-6.

⁸⁰ Bilo ih je 10. Perči, 9-22.

⁸¹ MCV II, 179.

KOŽARSKA STRUKA

Vrlo jaka struka u Varaždinu bila je i kožarska (postolari, pojasari ili remenari, krznari i torbari). Brojnost majstora kožarske struke u srednjovjekovnim gradovima, u kojima su uvijek bili među najbrojnim obrtnicima,⁸² možemo objasniti činjenicom da obični čovjek nikako nije mogao sam izraditi proizvod od kože nego je ovisio o posebnim majstorima koji su bili osposobljeni i imali su potrebnu opremu za štavljenje i proizvodnju raznih vrsta robe od kože. Unutar kožarske struke u Varaždinu XV. stoljeća pojavljuju se postolari (*sutor, der Schuster*), pojasari ili remenari (*der Gurthlar, der Riemer, der Remar*),⁸³ krznari ili kožari (*pellifex*), i torbari (*paythlar*).⁸⁴ Postolara smo nabrojili 21 (od kojih se nekolicina spominje pokojna),⁸⁵ što ih čini, uz kovače, drugim obrtom po brojnosti u Varaždinu, poslije mesara. Dvojica postolara, Ivan i Barnaba, bili su i prisežnici u gradskom magistratu. Varaždinski pojasari ili remenari, kao što im ime govori, bavili su se izradom pojaseva i pripadajućim metalnim ukrasima na pojasevima i gumbima, a I. Lentić smatra da su izrađivali i crkveno posuđe od jeftinijih materijala, pozlaćenog i posrebrnog bakra i mjedi, kao što su svijećnjaci, vječna svjetla, raspela, kanonske tablice, metalni okovi za knjige itd.⁸⁶ U izvorima, međutim, nemamo izravnih podataka o tome što su proizvodili. Pojasara ili remenara nabrojili smo petoricu uključujući jednog dvojbenog pod imenom *Riember* kojega možemo čitati i kao *Riemer* što je njemački naziv za remenara.⁸⁷ Ostali su Ivan Gurtlar,⁸⁸ Erazmo Gurtlar,⁸⁹

⁸² U Varaždinu XV. stoljeća tridesetak, 1520. godine 24 (Perči, 9-21), u Zagrebu XV. stoljeća čak osamdesetak (Krivošić, 57), u Šibeniku XV. stoljeća oko šezdesetak (Kolanović, 253), itd. Općenito u dalmatinskim gradovima kožarska struka bila je najzastupljenija čineći gotovo trećinu ukupnih obrtnika, a unutar nje postolari su bili daleko najbrojniji, ali i najsiromašniji. (Kolanović, 255).

⁸³ *Der Guttlar, der Gurtler* - pojasar, remenar (njem-hrv); *gurthler, gurthlar, gwrthlar* - (od njem. Gürtler) - remenar, pojasar (lexicon), *der Riember = der Riemer* - remenar (njem-hrv); *frenator*, m. - uzdar, remenar (frenipar) (lexicon).

⁸⁴ Od *der Beutel* - kesa, vrećica, tobolac, novčarka (njem-hrv); *paythlar*, m. (od njem. Beutler) - mošnjak, torbar (lexicon).

⁸⁵ Ozimec (MCV II, 64, 98), Blaž (Wlasz. MCV II, 67), Valent (MCV II, 68, 128), Mate (MCV II, 131, 264), Kranjec (MCV II, 266, 267), Ivan (MCV II, 1, 23, 29, 52, 60, 105, 141, 185, 205), Simon Cvilo (MCV II, 10), Barnaba (MCV II, 39, 42, 46, 52, 129, 138, 178, 216, 222, 228), Benedikt (MCV II, 48), Toma (MCV II, 85), Urban (MCV II, 156), Stjepan (MCV II, 185), Franc (MCV II, 200), Luka (MCV II, 233), Jakob (MCV II, 236), Nikola (MCV II, 26, 65, 106), Gal (MCV II, 102, 138, 176), Pavao (MCV II, 41, 166, 194, 203), pokojni Pavao (MCV II, 92), Antonije (MCV II, 136, 137, 152) i pokojni Antonije (MCV II, 84).

⁸⁶ LENTIC, 71-72.

⁸⁷ MCV II, 134.

⁸⁸ MCV II, 10, 107, 214, 218, 222, 226, 229.

⁸⁹ MCV II, 136.

Andrija Guthlar⁹⁰ i Jakob Remar⁹¹ koji se označuje kao “frenator” ali i “serar” (bravar) što bi bila potvrda Lentićeve teze o proizvodnji finijih metalnih proizvoda varaždinskih pojasara. Torbara (*paythlar*) našli smo dvojicu, Ivana Wyndista⁹² i Andriju,⁹³ a proizvodili su razne predmete od kože (torbe, novčanike, rukavice, itd.), a možda i konjsku opremu, poput sedla, jer u XV. stoljeću u Varaždinu još uvijek ne nalazimo posebnog majstora za to - sedlara. Krznara ili kožara također su bila dvojica: Juraj⁹⁴ i Mihael.⁹⁵

PREHRAMBENA STRUKA

Obrtničke struke koje su se bavile preradom prehrambenih proizvoda, poput mesara, pekara, mlinara i ribara nalazile su se u svakom gradu iz razumljivih svakodnevnih životnih potreba građana. U gradu Varaždinu najvažniji i najbrojniji obrt uopće bio je upravo mesarski (u zapisniku se mesari vode pod nazivima *car-nifex* i *der Fleischacker*). Nabrojili smo tridesetak mesarskih obrtnika.⁹⁶ U srednjem vijeku meso se trošilo mnogo više nego danas, a to su pokazale analize otpadnih

⁹⁰ MCV II, 5, 185.

⁹¹ MCV II, 53.

⁹² MCV II, 107.

⁹³ MCV II, 173.

⁹⁴ MCV II, 251.

⁹⁵ MCV II, 268.

⁹⁶ Antolek (MCV II, 13, 26, 89, 97, 128, 172, 209, 259), Ivan (MCV II, 26, 31, 45, 47, 58, 189), Bricko (MCV II, 34), Janže Nedelko (MCV II, 41, 128, 145, 161, 218, 223), Klement Jugović (MCV, 44, 51, 80, 92, 108, 11, 128, 136, 175, 200, 210, 231), Petruman (MCV II, 44, 46, 150), Toma (MCV II, 44), Juraj Kajanić (MCV II, 104, 128, 129, 149, 161, 177, 188, 200, 213, 224, 242, 264), Valpot Turk (MCV II, 41, 112, 128, 165, 178, 188), Juraj, Cviletinin zet (MCV II, 112, 128, 165, 166, 189, 213), Stjepan (MCV II, 116, 132, 136, 145, 180, 181), Maren Kovačić (MCV II, 177), Stjepan Kovačić, zvan Črnčec (MCV II, 192, 204, 207, 209, 233), Matija Domković (MCV II, 273), Grgur Petermanić (MCV II, 128, 132, 139, 140, 142, 148), Kajan (MCV II, 149), Luka (MCV II, 81), Kirin (MCV II, 97, 126, 135, 154, 209), Jorglen (Možda jedan od Juraja? MCV II, 223), Nikola Kusić (MCV II, 27, 52, 73, 76, 128, 136, 140, 145, 154, 163, 180, 183, 209, 216, 226, 230, 235, 240, 242, 247), Emerik Gomboltović (MCV II, 29, 45, 52, 68, 73, 76, 77, 97, 105, 111, 117, 128, 209), Osvald Turković (MCV II, 58, 60, 62, 64, 67, 71, 128, 145), Andrija Tožnarić (MCV II, 83, 89, 209), Matija Lanšak (MCV II, 85, 110, 128, 191, 192), Nikola Gambelin (MCV II, 104, 188, 205, 209, 247, 268, 277), Mihael Skrulec (MCV II, 113, 209), Stjepan Hernec (MCV II, 125, 128, 132, 140, 212, 227, 268), Petar, Pognerov šurjak (MCV II, 128, 165), Henselin (MCV II, 128) i Osvald Terek (MCV II, 1, 14, 15, 21, 23, 29, 30, 37, 42, 45, 52, 58, 76, 77, 105, 209, 216, 228, 230, 235, 239, 243, 247, 263, 265, 277). Naši rezultati broja mesara pronađenih u zapisniku veći su nego kod ostalih autora koji su objavljivali svoje rezultate. Naime, K. Filić je nabrojio 18 (Krešimir FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, Varaždin: Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968, 19), Ilijanić i Kapustić nabrojili su 19 (Mira ILIJANIĆ i Slavko KAPUSTIĆ, “Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća,” u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre MOHOROVIĆIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983, 169-190), dok je N. BUDAK nabrojio 24 (Budak, 91).

jama u nekim njemačkim gradovima.⁹⁷ Tako velika potražnja za mesom rezultirala je velikim brojem mesara koji su trebali grad opskrbljivati tom namirnicom. Tako je godine 1459. čak i poimence određeno koji mesarski majstori moraju isključivo opskrbljivati grad mesom.⁹⁸ Iako smo nabrojili ukupno tridesetak mesara koji su spominjani u zapisniku, po ovome vidimo da se nisu svi u isto vrijeme bavili mesarstvom, pa je realnija brojka od oko dvadesetak mesara koja je djelovala u gradu. Mesari su se vjerojatno bavili i preprodajom stoke i koža, najviše na područje Štajerske, a možda su meso i izvozili.⁹⁹ U Varaždinu je tada, a i kasnije, na mjestu današnje Bakačeve ulice postojala tzv. "mesarska" ulica (kao i u Zagrebu¹⁰⁰) u kojoj su mesari posjedovali svoje mesnice gdje su na mesarskim klupama (*Vleischpenkchen*¹⁰¹) sjekli i prodavali meso građanima.¹⁰² Dokaz razvijenosti neke obrtničke struke u nekome gradu svjedočanstvo je o udruživanju obrtnika u posebne srednjovjekovne korporativne organizacije - cehove i bratovštine. U XV. stoljeću još nemamo vijesti o cehovima u Varaždinu, ali imamo o bratovštinama i to onim baš obrtnika mesara, što nam jasno govori o njihovoj važnosti za grad Varaždin. U gradskome zapisniku spominju se bratovštine Sv. Nikole,¹⁰³ bratovština Blažene Djevice Marije¹⁰⁴ te bratovština Tijela Kristova.¹⁰⁵ Dok za prve dvije sa sigurnošću možemo reći da su bile mesarske, za onu Tijela Kristova možemo pretpostaviti da je bila također mesarska, jer su mesarski obrtnici u kasnijim stoljećima najsvečanije proslavljali upravo blagdan Tijelova te su se brinuli za svoj žrtvenik Kristova raspeća u župnoj crkvi.¹⁰⁶ Godine 1462. spominje se da su pojedini mesarski majstori (Osvald Terek, Stjepan Kovačić, Nikola Kusić, Antolek, Emerik Gomboltović, Andrija Tožnarić, Nikola Gambelin i Mihajlo Skrulec) obećali davati neke svoje godišnje prihode od mesnice za bratovštinu crkve sv. Nikole.¹⁰⁷ Gradska je uprava od svih obrtnika najviše pažnje pridavala upravo mesarima

⁹⁷ BUDAK, 92.

⁹⁸ To su bili Grgur Petermanić, Matija Lanšak, Valpot Turković, Juraj Kajanić, Emerik Gomboltović, Andrija Tožnarić, Klement Jugović, Juraj, Cviletinin zet, Petar, Pognerov šurjak, Jantol (ili Antolek), Nikola Kusić, Henselin, Stjepan Hernec, Osvald Turković i Janže Nedelko. MCV II, 127-128.

⁹⁹ FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 18; Budak, 92.

¹⁰⁰ KRIVOŠIĆ, 58.

¹⁰¹ MCV II, 98.

¹⁰² U varaždinskoj historiografiji postojao je mali prijepor oko toga gdje se nalazila ta ulica. Filić je smatrao da je to bila današnja Školska ulica kod župne crkve. Više o tome u: ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 173-175; FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 44.

¹⁰³ MCV II, 55, 208, 209.

¹⁰⁴ MCV II, 209.

¹⁰⁵ MCV II, 65.

¹⁰⁶ FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 16.

¹⁰⁷ MCV II, 209.

koji su bili najviše nedisciplinirani, i to nadzorom klanja stoke i čistoće mesa te mesnih prerađevina, kao i limitaciji cijena mesu, da se spriječi samovoljno nabijanje cijena mesara i da bi ono bilo čim više dostupno i siromašnjima.¹⁰⁸ Za mesare su određeni posebni gradski tržni nadzornici ili procjenitelji koji su se brinuli o tome pridržavaju li se gradskih propisa i poštenih mjera. Već 1455. određeno je da "svaki pojedini mesar ovdje koji bez znanja i pristanka procjenitelja kolje bilo vola, govedo, svinju ili bilo što drugo, dužan je platiti gradu pet maraka, a onome koji ima netočne utege ili odvratno meso, mora mu se zaplijeniti." Nadalje, mesari su morali prije klanja obavijestiti procjenitelja da žele zaklati stoku. Tek nakon odobrenja mogli su pristupiti klanju.¹⁰⁹ 1456. godine određuju se cijene mesu: dobro volovsko meso po 2 feniga (ili denara) po funti, lošije meso tri helblinga (ili obola, 1 obol vrijedi pola denara) po funti.¹¹⁰ Otpaci i lošije meso nije se smjelo prodavati na trgu, već izložiti u mesarevu domu ili potrošiti za sebe.¹¹¹ Sljedeće godine sudac Andrija Pivarić zapečatio je mesarske klupe na kojima su mesari sjekli i prodavali meso radi toga što su mesari klali stoku u unutaršnjem gradu što nije bilo po propisima. Nadalje, grad je upozorio mesare, kao i kovače te ostale građane, da u grabištima ne peru više crijeva, kože, meso, krpe i odjeću, što je zagađivalo vode koje su tekle kroz grad šireći bolesti i zarazu.¹¹² Građani i stranci koji su htjeli na trgu prodavati svinjetinu morali su funtu svinjetine prodavati po dva feniga. Ako je netko bespravno ili krišom prodavao meso na trgu, zaplijenili su mu ga, a prodavača kaznili s tri dana zatvora i globom od dvije marke feninga (400 denara).¹¹³ Mesari su bili dužni imati svakoga dana dovoljno mesa za prodaju, kako bi se zadovoljile potrebe građana. Mesar nije smio klati nezdravu stoku. Naime, prodaja mesa bolesne životinje kažnjavalo se kaznom zatvora od tri dana i noći te oduzimanjem dozvole mesarenja na godinu dana te zapljenom nezdravog mesa koje se bacalo psima.¹¹⁴ Prilično stroge novčane globe općenito su se plaćale kod nepoštivanja svih odredaba općine, a određene su kazne i za procjenitelja koji bi pristrano donio odluku, ne bi se pridržavao propisa i neuredno bi vršio svoju dužnost.¹¹⁵ Sve ove odredbe za mesare kazuju da se već onda velika važnost pripisivala održavanju standardne kvalitete prehrambenih artika-

¹⁰⁸ Više o klanju stoke i tržnom nadzoru mesa: Eugen STRAHONJA, "Nadzor nad klanjem stoke i tržni nadzor mesa u Varaždinu u XV. stoljeću," u: *Varaždinski zbornik 1181-1981*, 245-249.

¹⁰⁹ MCV II, 16.

¹¹⁰ MCV II, 57. 1462. godine određene su cijene masnom (boljem) mesu krava od 3 obola (po funti), te masnome mesu vola od 2 denara (po funti). MCV II, 205.

¹¹¹ MCV II, 205.

¹¹² MCV II, 78.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ MCV II, 126.

¹¹⁵ Isto.

la, u cilju sprečavanja moguće zaraze pučanstva. Pošto je bilo toliko mesara i pošto je meso svakodnevno moralo biti izloženo za prodaju (osim četvrtka (*Phincztag*) sve do večernjih sati, zbog nemrsa u petak), trebalo je uzgajati mnogo stoke za potrebe klanja, a potrebno je bilo osigurati i dovoljno opremljenih klaonica, koje su se nalazile van unutarnjega grada.¹¹⁶ Pet mesara bilo je izabirano u gradski magistrat (Kirin, Nikola Kusić, Emerik Gomboltović, Nikola Gambelin i Osvald Terek), a za Osvalda Tereka, uglednoga građanina, nije nam izravno zabilježeno da je bio mesar, nego samo da je posjedovao mesnicu čije prihode je dao na raspolaganje bratovštini Sv. Nikole.¹¹⁷ Moguće je da je on, zajedno s ostalima koji su zabilježeni kao vlasnici tih mesnica namijenjenih za bratovštinu, bio vlasnik i upravitelj (zakupnik) mesnice i klaonica u kojoj je zapošljavao druge mesare koji su radili za njega. Kao i kod kovača, i ovdje nam je zabilježeno nasljeđivanje obrta s oca na sina. Tako nam je zabilježeno da je mesar Juraj Kajanić bio sin mesara Kajana,¹¹⁸ a mesar Maren Kovačić bio je sin mesara Stjepana Kovačića, Crnčeca.¹¹⁹

Posebni obrtnici pekara u srednjovjekovnom Varaždinu nije bilo, nego nam se samo spominju tzv. pekarice (*Brotpekchin, venditrices panum*), prodavačice kruha, koje su svakodnevno građanima prodavale kruh na gradskome trgu.¹²⁰ Treba znati da se onda zasigurno kruh pekao u svakome domaćinstvu, a postojanje posebnih pekarica, tj. prodavačica kruha, nam govori da su pojedinci svoj višak prodavali. Gradski mlinovi nalazili su se na rijeci Dravi i obližnjim rukavcima, a mlinara (*molendinator, der Muller*) nam je spomenuto osam.¹²¹ Mlinari su često varali na mjerama, stoga je u dva navrata gradska općina izdavala opomene mlinarima protiv varanja na mjerama i to uz kaznu od tri dana zatvora i globom od 1 funte denara.¹²² Rijeka Drava bila je, kao i danas, izvor svakovrsne ribe, pa nije čudno da nam se spominju i neki ribari (*der Fischer, piscator*).¹²³ Spominje se i ulica

¹¹⁶ MCV II, 192. Vjerojatno se klalo i u unutarnjemu gradu jer činjenica da su se u Varaždinu mesnice nalazile uz zid, blizu gradskih vratiju (kao, uostalom, i Mesnička ulica u Gradecu) navodi na pomisao da su mesnice strateški tamo pozicionirane da bi se izbjegao prolazak stoke kroz grad. Vidjeli smo već da se u to vrijeme počelo zabranjivati klanje unutar zidina, stoga pretpostavljamo da se to radilo u posebnim klaonicama s vanjske strane zidina i uz grabište čiju su vodu mesari koristili za pranje.

¹¹⁷ MCV II, 209.

¹¹⁸ MCV II, 149.

¹¹⁹ MCV II, 192.

¹²⁰ MCV II, 15, 16, 81, 114, 115.

¹²¹ Fabijan (MCV II, 19), Juraj (MCV II, 85, 88, 101, 158, 159), Toma (MCV II, 118, 148, 189, 207, 256, 257), Jebes (MCV II, 237), Egidije (MCV II, 259), Pavao Stainhauff (MCV II, 90, 97, 98, 232), Ivan Keller (MCV II, 217), Valent (MCV II, 72, 103, 122, 169).

¹²² MCV II, 127, 235.

¹²³ Kuersner (MCV II, 171), Zatlar (MCV II, 141), Pavao (MCV II, 32, 90, 189, 214), Andrija Vrahatt (MCV II, 219), Punek (MCV II, 231), Ilija Petar Ribić (MCV II, 138), Juraj Ribić (MCV II, 100, 167) i Valentin Ribić (MCV II, 108).

“Fischer Gassen”¹²⁴ koja je zasigurno vodila prema Dravi, a nalazila se van unutarnjega grada, te je moguće da su svi ribari stanovali upravo u toj ulici. Postojali su i posebni vrtlari (*hortular, der Gartnär*) od kojih su nam ostali zabilježeni Juraj Wruthar,¹²⁵ te Bartol Gartnär.¹²⁶

OSTALI VARAŽDINSKI OBRTNICI

Spomenuti ćemo i ostale varaždinske obrtnike koje nismo mogli nigdje svrstati, a zabilježeni su također u gradskome zapisniku. Godine 1459. spominje se *die Orgelmaistrin*¹²⁷ koja je mogla biti supruga majstora izrađivača orgulja ili pak orguljaša (možda i baš orguljašica, sviračica orgulja). To je sasvim moguće jer su se orgulje do XIV. stoljeća prilično proširile, pa ih je imala gotovo svaka veća crkva, a u Zagrebu su dokumentirane već 1359. godine.¹²⁸ Nadalje, spominje se *lucinista seu chychar* Juraj¹²⁹ koji bi trebao biti nekakav majstor koji se bavio izradom svijeća ili kakvih uljnih svjetiljki, ako već nije bio samo “izrađivač povoštanih niti za uljanice” kao što navodi “Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae”.¹³⁰ Matija Sudar¹³¹ vjerojatno je bio izrađivač posuđa ili sudova, a staklari Ivan (Hans)¹³² i Benedikt Zteklar¹³³ možda su također bili zaposleni u gradnji i obnovi crkve sv. Nikole.

USLUGE I JAVNE SLUŽBE

Pod usluge i javne službe ubrojili smo osobe koje izravno ne sudjeluju u proizvodnji nego pridonose gradskom životu i gospodarstvu obavljajući razne uslužne djelatnosti koje su im bile glavni ili jedan od izvora prihoda. Tako su u Varaždinu postojala razna zdravstvena (liječnici - kirurzi, kupalištari, brijajući), umjetnička (slikari, svirači frule), ugostiteljska zvanja (krčmari, kuhari), gradski službenici (desetinari, glasnici, “cinsari”, literati, gradski bilježnici, stražari, vojnici, vratari) te, najbrojniji, posluga i radnici (sluge, sluškinje, šegrti, pastiri, dojilje).

¹²⁴ MCV II, 130, 222.

¹²⁵ MCV II, 12.

¹²⁶ MCV II, 215.

¹²⁷ MCV II, 134.

¹²⁸ ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 177.

¹²⁹ MCV II, 94.

¹³⁰ *Lucinista*, m. - obrtnik koji pravi povoštane niti za uljanice, žižar; *chychar*, m. (serb.-croat. - kikar) - obrtnik koji pravi povoštane niti za uljanice, žižar (lexicon).

¹³¹ MCV II, 2, 19, 25, 27, 42.

¹³² MCV II, 10, 210.

¹³³ MCV II, 271.

ZDRAVSTVENA ZANIMANJA

Liječnici, ranarnici ili kirurzi se u gradskom zapisniku spominju pod nazivom *medicus* i *der Arzt*, a nabrojili smo ih trojicu sigurnih – Ivana,¹³⁴ Frycza¹³⁵ i Matiju,¹³⁶ te jednog dvojenog pod nazivom Blaž Zdravnik.¹³⁷ U zapisniku stoji zabilježeno da su ti *medici* liječili vanjske bolesti i ozljede te da su se usput bavili i ljekarništvom.¹³⁸ Za spomenutoga Blaža Zdravnika nemamo potvrde u izvorima da se uopće bavio liječenjem, ali nam njegovo prezime sugerira (slovenski “zdravnik” označuje liječnika) da se možda mogao baviti barem ljekarništvom ili narodnom medicinom kao travar, ako već nije bio školovani liječnik.¹³⁹ Liječnik Fritz spominje se samo dvaput, i to na istom sudbenom ročištu, a u kontekstu trgovine usoljenim ribama između Ugarske i Štajerske, te možda i nije bio građanin Varaždina. Pretpostavljamo da je za grad veličine Varaždina bio dovoljan jedan službeni gradski liječnik - ranarnik jer se prvi spomenuti liječnik Ivan prestao pojavljivati u izvorima nakon 1462., da bi se iste godine i nadalje pred sudom pojavljivao samo liječnik Matija. Izgleda da je Ivan u međuvremenu odselio iz grada ili umro, a da je gradska općina umjesto njega angažirala Matiju. Vrsta liječnika koja je djelovala u Varaždinu zvala se “magister medicus plagarim” ili “magister chirurgus” kirurzi - ranarnici, a oni su nosili titulu “magister”, tj. majstor, a bili su specijalizirani liječiti vanjske bolesti (rane, kožne bolesti, očne bolesti, vađenje kamenaca, amputacije, prehlade itd.), a možda su bili osposobljeni i za liječenje unutrašnjih bolesti, budući da izdaju razne lijekove.¹⁴⁰ Naravno, u ono vrijeme postojali su i pučki liječnici, a to je mogao biti spomenuti Blaž Zdravnik. Poseban ljekarnik ili apotekar ne spominje se u Varaždinu u XV. st., kao što je, primjerice, to bio slučaj u dalmatinskim gradovima i u Zagrebu,¹⁴¹ jer

¹³⁴ MCV II, 6, 12, 17, 26, 31, 37, 71, 73, 80, 91, 92, 99, 100, 115, 131, 136, 160, 174, 179, 185, 189.

¹³⁵ MCV II, 193.

¹³⁶ MCV II, 219, 232, 238, 243. Njega Krešimir Filić navodi kao Matiju Kozakovića, vjerojatno domaćeg podrijetla, za što u izvorima nema potvrde da se uopće prezivao tako. Gustav PIASEK, “Neobjavljeni rukopis Krešimira Filića o zdravstvu Varaždina,” u: *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin 1925-1995*, Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1995, 45.

¹³⁷ MCV II, 6, 10, 12, 55, 58, 64, 66, 89, 102, 161, 167, 174, 196.

¹³⁸ Tako, primjerice, piše da je liječnik Ivan tužio stolara Kristu jer mu nije platio za lijekove (*medicinis*) kojima ga je liječio (MCV II, 6), a isti je liječio i ozljedu sluge Klementa Siročića (MCV II, 189). Također, tražio je od Filipa Šantavog jedan zlatni forint za lijekove (MCV II, 179). Liječnik Matija je, pak, od Jurja Galovića tražio 2 marke za liječenje njegove sluškinje (MCV II, 238).

¹³⁹ Đuro Antauer smatra da je bio liječnik. Đuro ANTAUER, “Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. Stoljeća,” u: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, 395.

¹⁴⁰ LUČIĆ, 131; ANTAUER, 395.

¹⁴¹ KRIVOŠIĆ, 56.

su se tim poslom bavili, kao što smo već vidjeli, ovdašnji liječnici.¹⁴² Liječnici su obično za svoje usluge bili dobro plaćeni, a vidjeli smo već da su u Varaždinu naplaćivali lijekove u iznosima od dvije marke i jednog zlatnog forinta, što su tada za prosječnoga građanina bili poprilični iznosi.¹⁴³ Liječnik Ivan imao je vlastitoga radnika ili slugu.¹⁴⁴

Kupalištari su bili obrtnici koji su se brinuli o gradskim kupalištima te su se u njima bavili osnovnim liječenjem ljudi (puštanje krvi, vađenje zubiju, liječenjem rana, liječenjem travama, masaža). Kupališta su bile karakteristične ustanove u srednjovjekovnim europskim gradovima, a u njih su građani zalazili kao na mjestu javnog okupljanja na kojima se, pored održavanja osobne higijene, razvijala društvenost, slično kao u antici. U njima su zajedno boravili, kupali se i preznojavali muškarci i žene bez ikakvoga stida.¹⁴⁵ U varaždinskim gradskim zapisnicima je pod terminima *balnator* i *der Pader* ili *der Padar* spomenuto 6 kupalištara: Matija,¹⁴⁶ Ilija (Elyas),¹⁴⁷ Toma,¹⁴⁸ Jakob,¹⁴⁹ Petar¹⁵⁰ i Andrija.¹⁵¹ Njihov broj sugerira da se u gradu nalazilo nekoliko kupališta koja su zadovoljavala higijenske potrebe varaždinskih građana. Ona su se nalazila i u srednjovjekovnom Gradecu (sredinom XIV. stoljeća nabrojano je 7 kupalištara¹⁵²), dok ih u dalmatinskim gradovima nije bilo. XV. i XVI. stoljeće bilo je doba cvata kupalištarske djelatnosti, a od kraja XVI. to je zvanje u opadanju. Naime, tijekom tog stoljeća postupno se uvode propisi o odvajanju spolova pri kupanju koji postajaju sve oštriji zbog puritanskih nazora pod utjecajem protestantizma, ali i zbog razvoja veneričnih bolesti poput sifilisa. To su vjerojatno bili razlozi zbog čega nakon XVI. stoljeća kod nas, kao i općenito u srednjoj Europi, gotovo više ne susrećemo kupalištare.¹⁵³

¹⁴² PIASEK, 45.

¹⁴³ Nezna se jesu li liječnici siromahe besplatno liječili, kako se navodi u kasnijim cehovskim pravilima liječnika, brijača i kupalištara iz 1557., gdje su članovi ceha bili dužni besplatno liječiti siromašne građane: "Dogodi li se nesreća kojemu siromahu te ne bi imao čime platiti majstora, tad je potonji u ime Božje dužan postupati s istom savjesnošću, kojom bi liječio kojega imućnog pacijenta. Tko se o to ogriješi, plaća u cehovsku ladicu 5 solida i povrh toga još je obavezan da i dalje njeguje siromašnoga bolesnika." Artur Krajanski, „O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijača i kupalištara,“ u: *Spomenica varaždinskog muzeja 1925-1935*, 58; Antauer, 397.

¹⁴⁴ MCV II, 26.

¹⁴⁵ Lewis MUMFORD, *Grad u historiji*, Zagreb: Naprijed, 1988, 328; Antauer, 395.

¹⁴⁶ MCV II, 11, 12, 13, 17, 37, 101, 118, 132, 139, 175.

¹⁴⁷ MCV II, 34, 44.

¹⁴⁸ MCV II, 73.

¹⁴⁹ MCV II, 100, 101, 104, 128, 158, 185, 187, 221, 222, 223.

¹⁵⁰ MCV II, 181, 190, 234.

¹⁵¹ MCV II, 26, 27, 49, 79, 80, 82, 93, 132, 137, 140, 167, 201, 271.

¹⁵² KRIVOŠIĆ, 56.

¹⁵³ ANTAUER, 395.

Brijač se u gradskom zapisniku spominje samo jednom i to kao Kristan Palbierer, te kao *der Balbir*.¹⁵⁴ Vrlo su rijetki brijači bili i u Zagrebu,¹⁵⁵ dok ih je u dalmatinskim gradovima obično bilo po desetak.¹⁵⁶ Ovako malen broj brijača u kontinentalnim gradovima objašnjavamo time da su osnovne brijačke usluge (šišanje, brijanje, puštanje krvi, vađenje zubiju) građani zadovoljavali kod kupalištara ili kod kuće, a jedan jedini brijač bio je vjerojatno angažiran za brigu oko vanjskog izgleda pripadnika gradske elite ili onih koji su željeli malo specijaliziraniju njegu.

UMJETNIČKA ZANIMANJA

Bogatstvu društvenog i kulturnog života jednoga srednjovjekovnoga grada, kao što je to bio Varaždin, pridonjela su razna umjetnička zanimanja. U gradskom zapisniku sačuvani su nam podaci o slikaru Urbanu (*Urban Mäler*)¹⁵⁷ te o glazbenicima, sviračima frule (*fistulator, der Pheiffer/Pfeifer*)¹⁵⁸ Bricciusu,¹⁵⁹ Schantti¹⁶⁰ i Matiji.¹⁶¹ Zapisnik nam ne svjedoči ništa konkretno o njihovom radu i životu, no možemo pretpostaviti da je slikar Urban također, između ostalog, radio na župnoj crkvi sv. Nikole, i to na oslikavanju svodova. Trojica glazbenika - svirača frule nisu bila nimalo strani element u jednom srednjovjekovnom gradu u kojem ih se nerijetko angažiralo na privatnim gozbama, gradskim svečanostima ili su novac zarađivali svirajući na gradskim sajmovima te svakodnevno na ulici.¹⁶²

UGOSTITELJSKA ZANIMANJA

Svjedočanstva o nekim ugostiteljskim zanimanjima u srednjovjekovnom Varaždinu, pogotovo krčmarskim, prilično su mršava. Podaci o kuharima mogu nas poprilično zadovoljiti jer se spominju kuharski majstor (*magister coquine*) Jeronim,¹⁶³

¹⁵⁴ MCV II, 214. *Der Palbierer, der Balbir* - njem. brijač (njem-hrv). Samo jedan brijač u Varaždinu djelovao je i 1520. godine. Perči, 9-21.

¹⁵⁵ KRIVOŠIĆ, 56.

¹⁵⁶ LUČIĆ, 134-135; Roller, 164.

¹⁵⁷ MCV II, 147.

¹⁵⁸ *Der Pfeifer* - svirač frule, glazbenik (njem-hrv).

¹⁵⁹ MCV II, 40.

¹⁶⁰ MCV II, 67.

¹⁶¹ MCV II, 101.

¹⁶² Za usporedbu, vrijedno je spomenuti da su i u Dubrovniku u XV. stoljeću djelovali tzv. "piffari", majstori trubljači koje je angažirala Republika. Roller, 170.

¹⁶³ MCV II, 8, 10, 69.

kuhar (*coquus*) Demetrije¹⁶⁴ te dvojica s prezimenom "Kuhar", Pavao¹⁶⁵ i Juraj.¹⁶⁶ Kuharski majstor Jeronim služio je u varaždinskom kaštelu pripremajući jela za dvorjane te su mu pritom vjerojatno pomagali drugi kuhari - pomoćnici.¹⁶⁷ Pavao i Juraj Kuhar, pošto nam za njih nije ništa konkretno sačuvano o njihovom poslu, mogli su se, a i nisu morali baviti kuharstvom. O krčmarima nam svjedoči samo spominjanje Ivana Kellnera,¹⁶⁸ koji je jednom bio izabran za gradskoga prisežnika. Nažalost iz izvora ne možemo zaključiti da li se zbilja bavio ugostiteljskim poslom i da li je posjedovao svoju gostionicu. Pretpostavljamo da su se, unatoč tome, tada u Varaždinu sigurno nalazile krčme ili taverne koje su posjedovali varaždinski građani kojima su dolazili do dodatnih prihoda.

GRADSKI SLUŽBENICI

Gradska uprava grada Varaždina (sudac i prisežnici) trudila se da angažira ljude koji su se brinuli o gradskoj administraciji, sigurnosti, razglašavanju i kolanju informacija te prikupljanju poreza. Od zanimanja koja jesu i koja su mogla biti uključena u platni spisak gradske općine u zapisniku su navedena sljedeća: desetinar, glasnici, "cinsari", gradski bilježnici, literati, vojnici, stražari te vratari. Desetinar (*magister decimator, harmiczar*) Ivan spominje se dvaput¹⁶⁹ a bio je službenik koji se brinuo o prikupljanju poreza desetine, a možda je bio i gradski blagajnik. Pod gradske službenike možemo ubrojiti i tzv. "cinsare" (*cynsar, chinczar*) koji bi mogli biti nekakvi kamatari, kreditori ili bankari, alternativno i poreznici, iako u izvorima nema podataka s čime su se bavili.¹⁷⁰ Spominju se dva "cinsara", pokojni Petar zvani "maior"¹⁷¹ i Bartol¹⁷² koji je gotovo svake godine bio izabiran u gradski magistrat, a to dokazuje njihovo bogatstvo. Glasnici (*praecones*) bili su službenici koji su objavljivali vijesti, odluke i naredbe gradske uprave, pozive na

¹⁶⁴ MCV II, 36.

¹⁶⁵ MCV II, 150.

¹⁶⁶ MCV II, 174.

¹⁶⁷ MCV II, 8.

¹⁶⁸ *Der Kellner* - konobar (njem-hrv); MCV II, 60, 67, 211, 216, 229, 230, 232, 247, 250, 253, 268.

¹⁶⁹ MCV II, 227, 254.

¹⁷⁰ *Der Zins* - kamate; postotak; *der Zins* (austr., švic.) - porezi, najamnina, zakupnina (njem-hrv); *cynsar*, m. (njem. Zins) - koji pozajmljuje novac uz kamate, lihvar (lexicon). Isprva smo pretpostavljali da bi ti cinsari mogli biti kositrari, budući da njem. *das Zinn* znači kositar (njem-hrv), a kositrari se spominju u srednjovjekovnome Gradecu (Buntak, 98). Ilijanić i Kapustić smatraju da oni jesu kositrari (Ilijanić i Kapustić, 177), dok je N. Budak pod "cynsar" postavio znak pitanja (BUDAK, 91). Nakon konzultiranja rječnika odlučili smo se da su "cinsari" bili neka vrsta ondašnjih kamatarara ili kreditora (posuđivatelja novca, bankara).

¹⁷¹ MCV II, 37, 40.

¹⁷² MCV II, 20, 23, 52, 60, 84, 105, 118, 181, 211, 216, 230, 231.

sud te možda raznosili pisma ili usmene obavijesti van grada.¹⁷³ U Varaždinu ih je bilo osam: Mihael,¹⁷⁴ Blaž,¹⁷⁵ Filip,¹⁷⁶ Augustin,¹⁷⁷ Barnaba,¹⁷⁸ Kuzma,¹⁷⁹ Križan¹⁸⁰ i Martin.¹⁸¹ Glasnika je bilo i u Zagrebu.¹⁸² Pojedinci koji su se u srednjem vijeku, pored svećenika i liječnika, smatrali intelektualcima sa završenim školama te koji su poznavali latinski jezik i pisali na njemu zvali su se literati (*litteratus*). U zapisniku se kao literati spominju Juraj,¹⁸³ koji je bio gradski prisežnik i bivši gradski sudac, zatim Thoman,¹⁸⁴ također gradski prisežnik, Matija,¹⁸⁵ koji je bio službeni gradski bilježnik, pisar ili notar, Franjo,¹⁸⁶ gradski prisežnik i bilježnik Ivan Waldmann,¹⁸⁷ te Arnestus,¹⁸⁸ još jedan gradski bilježnik. Kao literata možemo ubrojiti i učitelja (*magister*) Bonaventuru.¹⁸⁹ Gradski bilježnici, pisari ili notari sastavljali su i pisali gradske isprave i naredbe, bilježili sudske odluke, vodili gradske protokole te zastupali općinu u parnicama na sudovima kao gradski odvjetnici. Bili su to školovani pojedinci sa završenim tadašnjim pravnim fakultetima (u naukama "ars notarialis") koji su morali dobro poznavati zakone, statute, propise i odredbe. Također, morali su poznavati narodni jezik kojim su mogli običnom puku ili onima koji nisu poznavali latinski protumačiti sadržaj isprava.¹⁹⁰ Bila je to iznimno ugledna služba i pojedinac koji je bio zaposlen kao gradski bilježnik dobivao je za to doba veliku plaću. Kao gradski pisar (*der Stat-schreiber, scriba, scriptor, notario*) u zapisniku se spominje, već rečeni, Matija.¹⁹¹ On

¹⁷³ BUNTAK, 78.

¹⁷⁴ MCV II, 47, 49.

¹⁷⁵ MCV II, 50, 53, 55, 178.

¹⁷⁶ MCV II, 118.

¹⁷⁷ MCV II, 273.

¹⁷⁸ MCV II, 3.

¹⁷⁹ MCV II, 40, 47, 51, 69, 88, 157.

¹⁸⁰ MCV II, 243.

¹⁸¹ MCV II, 194, 203.

¹⁸² BUNTAK, 78.

¹⁸³ MCV II, 1, 7, 10, 13, 14, 23, 52, 57, 124, 180.

¹⁸⁴ MCV II, 1, 23, 52, 76, 96, 97, 105, 129, 183, 188, 221.

¹⁸⁵ MCV II, 4, 14, 19, 25, 29, 32, 34, 36, 37, 41, 48, 49, 55, 74, 85, 86, 88, 106, 110, 129, 151, 159, 165, 167, 179, 186, 187, 188, 190, 193, 196, 199, 213, 221.

¹⁸⁶ MCV II, 28, 42, 231.

¹⁸⁷ MCV II, 29, 30, 52, 76, 94, 157, 162, 163, 179, 181, 183, 184, 205, 206, 207, 226, 231.

¹⁸⁸ MCV II, 242, 253.

¹⁸⁹ MCV II, 81.

¹⁹⁰ BUNTAK, 78, Ivan KRSTITELJ TKALČIĆ, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, svezak prvi: izprave 1093-1399*, Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1889, 56; Ivan KRSTITELJ TKALČIĆ, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, svezak drugi: izprave 1400-1499*, Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1894, 75.

¹⁹¹ ...huius ciuitatis scriptor... MCV II, 4.

je sasvim sigurno bio pisac većine gradskih zapisnika koji su nam se sačuvali. Gradska općina plaćala ga je osnovnom plaćom u iznosu od 12 maraka na godinu dana,¹⁹² a smio je dodatno zarađivati i u poslovima izvan grada, u službi kod plemića i neplemića.¹⁹³ Pisara Matiju je oko 1463. zamijenio Arnestus koji se spominje kao *notarius publicus et ciuitatis warasdiensis*¹⁹⁴ i *protonotharius ciuitatis*.¹⁹⁵ To možemo pretpostaviti zbog toga što se nakon te godine pisar Matija, inače jedan od najčešće spominjanih osoba u zapisnicima, od tada više uopće ne spominje, kao i zbog evidentno drugačijeg stila u pisanju gradskih zapisnika. Kao *der Stat-schreiber* spominje se i gradski prisežnik Ivan Waldmann koji je možda, iako se to ne spominje konkretno u izvorima, bio zamjenik glavnoga gradskog bilježnika te je bio pisac dijelova ovoga gradskog zapisnika na njemačkom jeziku, budući da možda nije bio toliko vješt u latinskome ili su zapisnike na njemačkom zahtijevali grofovi Celjski, tadašnji vlasnici Varaždina.

Za sigurnost u gradu brinuli su se vojnici, stražari i vratari. Vojnika je spomenuto trojica: *Obrister* Mertt Kaczendorff,¹⁹⁶ pješak u najamničkoj vojsci (*der Fuesknecht*) Jakob¹⁹⁷ i Mihelić *barbatus*.¹⁹⁸ Vjerojatno je bilo više vojnika u gradu od te trojice jer su vojnici služili i u varaždinskom kaštelu, no oni su potpadali pod posebne vojne sudove pa su se samo iznimno pojavljivali pred gradskim sucem.¹⁹⁹ Kao gradski stražari koji su služili na gradskom tornju (*der Wachter in Turm*) navedeni su Gregor,²⁰⁰ Janko, sin kovača Domisela,²⁰¹ Martin, sin Emerika, koji je bio iz Beretinca, nedaleko od Varaždina,²⁰² Blaž,²⁰³ podrijetlom iz okolice Ormoža, te Jurša, brat tkalca Andrije.²⁰⁴ Stražari su u tornju bdjeli u dvije smjene, jer se uvijek angažiraju po dvojica, a da bi se grad nadzirao čitavih 24 sata. Janko i Matija su godine 1460. s gradskom općinom dogovorili službu u trajanju od godine dana (od Tijelova od sljedećeg Tijelova (*in festo carnis*)) s plaćom od čak 14 maraka, što je bilo za dvije marke više od plaće gradskoga bilježnika, s time da

¹⁹² MCV II, 110, 151.

¹⁹³ MCV II, 151. Zabilježeno je također da je od grada dobio stimulaciju od dva dana oranja na njegovoj oranici (*duas araturas*), ukoliko dobro obavlja svoj posao (MCV II, 110), a za svoju službu dobivao je dodatnih 1 vas vina godišnje (MCV II, 36, 41).

¹⁹⁴ MCV II, 242.

¹⁹⁵ MCV II, 253.

¹⁹⁶ MCV II, 61.

¹⁹⁷ MCV II, 80.

¹⁹⁸ *Barbatus* - vrsta vojnika; *barbatarius* - strijelac (lexicon); MCV II, 2, 3, 12, 39, 42.

¹⁹⁹ Budak, 91.

²⁰⁰ MCV II, 78.

²⁰¹ MCV II, 8, 155.

²⁰² MCV II, 155.

²⁰³ MCV II, 187.

²⁰⁴ MCV II, 187.

im je unaprijed dana 1 marka za službu.²⁰⁵ Godine 1462. Blaž i Jurša angažiraju se uz istovjetnu plaću na službu od godine dana (od sv. Doroteje do sljedeće sv. Doroteje).²⁰⁶ Vratari (*portarius, der Wahtar*) bili su dužni službovati na gradskim vratima pazeći da u grad ne uđu neželjeni posjetitelji. Kod njih su se redovito nalazili ključevi gradskih vratiju koje su čuvali tijekom noći, a bili su vjerojatno zaduženi i za gradski zatvor. Od vratara u zapisniku spominju se Petar,²⁰⁷ Pavao,²⁰⁸ Mihael,²⁰⁹ Bartol²¹⁰ te Stjepan za kojeg se izričito kaže da je bio *portarius castris warosdiensis*.²¹¹

POSLUGA I RADNICI

Pod pojedincima koji su zabilježeni terminima *famulus, mercenarius, servitrix, ancilla, der Knecht, der Diener* i *der Helfer* možemo objediniti brojnu poslugu i najamne radnike koji su u Varaždinu radili za svoje gospodare koji su ih mogli platiti i uzdržavati. U gradskim zapisnicima pronašli smo četrdesetak pojedinaca koji se javljaju pod tim terminima.²¹² Zasigurno je posluge i radnika bilo više no što se spominje u izvorima. Najamni radnici, nadničari, označeni su terminima *mercenarius*,²¹³ premda se u jednom navratu spominje *famulus seu mercenarius*,²¹⁴ a najamni radnik ulazio je i pod široki njemački termin *der Knecht*. Oni su za svoje gospodare odrađivali različite poslove, poput oranja, rada u vinogradu, kupnje potrepština van grada, a ako su bili zaposleni kod obrtnika, pomagali su mu u obavljanju obrta. Tako je ostao zabilježen jedan *mercenarius* kod kovača Jurja Kovačića,²¹⁵ zatim *der Knecht* kod zlatara Jurja,²¹⁶ postolara Jantola,²¹⁷ kovača Ivana te kovača Gabrijela,²¹⁸

²⁰⁵ Gradski bilježnik je, međutim, uz plaću imao i dodatne prihode, kao što smo naveli, dok je stražar radio samo za plaću. MCV II, 155.

²⁰⁶ MCV II, 187.

²⁰⁷ MCV 17.

²⁰⁸ MCV II, 35, 56, 108, 124, 178, 212, 217, 220.

²⁰⁹ MCV II, 50, 112, 185.

²¹⁰ MCV II, 214, 218, 226.

²¹¹ MCV II, 53.

²¹² MCV II, 3, 7, 21, 22, 25, 40, 46, 54, 56, 62, 68, 69, 72, 77, 80, 81, 89, 100, 107, 108, 109, 129, 137, 157, 159, 169, 175, 189, 208, 220, 228, 231, 238, 253, 257, 259, 266, 271.

²¹³ *Mercenarius*, ii, m, - plaćenik; nadničar, najmljenik. Milan Žepić, *Latinsko - hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 2000.

²¹⁴ MCV II, 189.

²¹⁵ MCV II, 40.

²¹⁶ MCV II, 266.

²¹⁷ MCV II, 137.

²¹⁸ MCV II, 129.

također *der Knecht* kod kovača Grgura,²¹⁹ kovača Andrije²²⁰ te učitelja Bonaventure.²²¹ Možda i pod terminom *famulus* (lat. *famulus*, i, m. - rob, sluga) valja, osim obične kućne posluge, obuhvatiti i pomoćnog radnika kod obrtnika. Tako su zabilježeni *famuli* Pavao,²²² koji je radio za bravara Ivana, Benčec,²²³ koji je radio za krojača Matiju i jedan neimenovani koji je radio za krojača Urbana.²²⁴ Ostali su bili zaposleni kao radnici i posluga kod drugih varaždinskih građana i plemića. Pod one koji su za plaću radili kod gospodara možemo ubrojiti i pastire (*pastor*, *credar*) kojih je zasigurno bilo više od osmorice zabilježenih u zapisniku,²²⁵ jer je trebalo brinuti o vrlo velikoj količini stoke koja je služila kao izvor mesa i koža za gradsko pučanstvo. Kao sluškinje (*ancillae*, *servitricae*) spominju se pet žena,²²⁶ a uz njih spominje se i dojilja (*nutrix*) Margareta.²²⁷ Samo u tri navrata spominje se u izvorima nešto o uvjetima rada varaždinskih radnika i posluge. Tako se spominje da je *mercenarius* Toma od svog gospodara za svoj rad dobio 7 pensa,²²⁸ zatim da je *Knecht* Talijan Ivan bio unajmljen na godinu dana kod učitelja Bonaventure uz nepoznatu plaću,²²⁹ dok je sluškinja Neža kod zlatara Areha/Henrika imala za godinu dana plaću od 138 denara,²³⁰ a Pavao Makušić koji je bio sluga kod liječnika Ivana dobivao je za godinu dana plaću od tri pense (120 denara).²³¹ Plaća ovih slugu bila je mizerna ako ju usporedimo s plaćama stražara i gradskoga pisara, no valja naglasiti da je ondašnja posluga živjela kod svoga gospodara koji im je osiguravao stan, hranu i odjeću, pa je stoga razumljiva ovako mala plaća. Možemo pretpostaviti da je, kao u Dalmaciji, posluga u grad dolazila sa sela ili su ih davale siromašne varaždinske obitelji, ukoliko bi sluge bile maloljetnici.

²¹⁹ MCV II, 62.

²²⁰ MCV II, 22.

²²¹ Zvao se *Talian Iwan*. MCV II, 81.

²²² MCV II, 108.

²²³ MCV II, 159.

²²⁴ MCV II, 89.

²²⁵ MCV II, 26, 38, 41, 73, 85, 176, 178, 196. Jedan od njih označuje se kao *puer seu pastor*, dakle bio je još dječak.

²²⁶ MCV II, 3, 7, 40, 175, 238.

²²⁷ MCV II, 253.

²²⁸ MCV II, 69.

²²⁹ MCV II, 81.

²³⁰ Ostalo je zabilježeno i to da je zlatar Areh otpustio Nežu jer nije bio njome zadovoljan. Iz Nežine pritužbe saznajemo da je među njima bio sklopljen ugovor na godinu dana, a zbog toga što ju je zlatar Areh otpustio prije vremena, Neža potražuje naplatu za službu od 13 tjedana, koja je iznosila 32 denara (za cijelu godinu iznosi 138 denara). Sud je presudio da zlatar Areh plati svojoj sluškinju dužnu svotu od 32 denara. MCV II, 3.

²³¹ MCV II, 26.

NEPOZNATI I DVOJBENI OBRTI I USLUGE

Opširnost podataka koje dobivamo iz gradskoga zapisnika dopušta nam da nabrojimo brojne obrte i obrtnike na prethodnim stranicama, ali isto tako, postoji i mogućnost da nam pojedini obrti i obrtnici izmaknu, bilo da se u izvorima za pojedinu osobu, iz nekog razloga, ne spominje njegov obrt, bilo da zbog problema prijevoda određenih termina nismo bili u mogućnosti identificirati pojedine obrte ili naposljetku zbog našega nenamjernoga propusta u detektiranju. Kao prvo, naveli bismo nekoliko osoba koje uz svoje osobno ime imaju naveden nekakvi nadimak ili prezime koji može (ali i ne mora) navesti na pomisao da se radi o kakvoj djelatnosti. Takvi se spominju Augustin *fatuus*²³² (lat. *fatuus* - glup, bedast, ali i luda, zabavljač), Egidije *krwau*²³³ (možda krvnik?), Blaž Zwynar,²³⁴ (možda zvonar?), Englard Gruober²³⁵ (njem. die Grube - jama, rupa, rudnik; das Grab – grob (njem.-hrv); možda kopač jama, rudar ili grobar?) i gradski prisežnik Stjepan Neumaister²³⁶ (njem. novi majstor, zanatlija), podrijetlom iz Ptuja. Ilijanić i Kapustić su, u svojem radu, naveli i izrađivača ukrasnih vrpca za kojega, kao i za druge obrtnike i obrte, nisu naveli referencu, pa nažalost ne možemo provjeriti radi li se o uopće o takvoj vrsti obrta.²³⁷ Naposljetku, neki obrti, koje bismo očekivali u jednom srednjovjekovnom gradu, uopće se ne spominju u gradskoj zapisniku. Lončari su postojali u srednjovjekovnom Gradecu i tamo su imali i vlastito naselje,²³⁸ a u Varaždinu ih uopće nije bilo, pa je pitanje tko je uopće proizvodio lončarsku robu, potrebnu svakome kućanstvu (možda sudar?). Godine 1520. u Varaždinu se spominju i dva ciglara,²³⁹ i iglar,²⁴⁰ kojih u XV. stoljeću nema. U drugim gradovima (Zagreb, Šibenik, Dubrovnik i dr., u Varaždinu u kasnijim stoljećima) nalazimo potkivače, sedlare, klobučare, urare, gumbare i bojadisare kojih u Varaždinu XV. stoljeća također još nema, no ti obrti, žrtve su slabije specijalizacije obrta u Varaždinu nego u spomenutim gradovima.

OBRTI I OBRTNICI U GRADU VARAŽDINU U XV. STOLJEĆU

Nakon analize pojedinih obrta i uslužnih djelatnosti koji su djelovali u Varaždinu u XV. stoljeću, nužno je naposljetku izvesti nekakav zaključak. Prije

²³² MCV II, 92.

²³³ MCV II, 174.

²³⁴ MCV II, 177.

²³⁵ MCV II, 60, 102.

²³⁶ MCV II, 142, 171, 183, 185, 187, 211, 214, 216, 217, 235, 264.

²³⁷ ILIJANIĆ I KAPUSTIĆ, 177.

²³⁸ KRIVOŠIĆ, 3; BUNTAK, 99.

²³⁹ PERČI, 9-21.

²⁴⁰ Isto. Također i 1509. godine. MCV I, 268.

toga potrebno je analizirati brojčane pokazatelje stanja obrta i usluga, a zatim izdvojiti, koliko god je to moguće, nešto i o podrijetlu obrtnika, njihovoj imovini i radnim uvjetima te udruživanjima obrtnika, o čemu smo već nešto rekli. Nakon svega toga trebali bi imati nešto širu sliku o stanju varaždinskog obrtništva u XV. stoljeću i to sve u usporedbi s drugim srednjovjekovnim gradovima.

Nakon što smo prošli gradski zapisnik i popisali sve obrtnike i davatelje usluga koji se nalaze u njemu, nabrojili smo ih 259 i to podijeljenih u 47 struka (bez kramara, solara, trgovaca i nepoznatih ili dvojbenih obrta). Prije nas, Ilijanić i Kapustić nabrojili su 170 obrtnika podijeljenih u 38 struka,²⁴¹ a N. Budak nabrojio je 184 obrtnika podijeljenih u 33 struke, uključujući kompletnu poslugu (40 ljudi),²⁴² što je najmanje od svih. Po tome, odmah primjećujemo da je nemoguće izvesti apsolutne brojke brojčanoga stanja obrtnika zbog karaktera glavnoga izvora, koji nije egzaktan popis stanovništva, nego sudski zapisnik preko kojega možemo popisati pojedince koji se pojavljuju pred sudom, a nisu se morali pojaviti baš svi iako smo već utvrdili da se pojavila većina. Kako grad Varaždin po broju obrta i obrtničkih struka stoji u usporedbi s drugim gradovima i koliko je zapravo obrt u Varaždinu jak? U Gradecu u XIV. stoljeću je po Stjepanu Krivošiću bilo tristo-tinjak obrtnika podijeljenih u 38 struka,²⁴³ Dubrovnik je u istom stoljeću imao 642 obrtnika,²⁴⁴ Šibenik u XV. i početku XVI. stoljeća 222 obrtnika koji se spominju kao članovi samo jedne bratovštine,²⁴⁵ a Zadar 1439-1442. 190 podijeljenih u 27 zanimanja.²⁴⁶ Teško je na temelju toga dati neki suvisao zaključak kako se Varaždin u to uklapa sa svojih ukupnih 259 obrtnika podijeljenih u čak 47 različitih zanimanja.²⁴⁷ Na prvu ruku izgleda mnogo i pokazuje veliku razvijenost obrta u Varaždinu (čak i veću nego u Zadru i Šibeniku), no ako taj broj reduciramo, izdvajanjem primjerice pokojnika, i dopuštajući vjerojatne pogreške u bilježenju, dolazimo do realnije brojke od 210 do najviše 230 obrtnika koji su djelovali u Varaždinu u jednom desetljeću (1454-1464. u kojem nam je ostavljeno najviše zapisnika), a koja, po našem dojmu, grad Varaždin stavlja, možda, u rang ili nešto ispod Šibenika i Zadra, a sigurno ispod Gradeca i Dubrovnika. To je sve, na-

²⁴¹ ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 177. Oni su, međutim, nabrojili samo 8 slugu i služavki, pa bismo ubrajajući i naše rezultate (+32) došli do brojke od oko 202 obrtnika i davatelja usluga.

²⁴² BUDAK, 91.

²⁴³ KRIVOŠIĆ, 2.

²⁴⁴ LUČIĆ, 171.

²⁴⁵ KOLANOVIĆ, 253.

²⁴⁶ Tomislav RAUKAR [et. al.], *Zadar pod mletačkom upravom: 1409-1797.*, Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet, 1987, 89. Čini se da je to nekako prenizak broj za jedan Zadar.

²⁴⁷ Za usporedbu, godine 1775. u Varaždinu je bilo 288 majstora zanatlija s 232 pomoćnika (kalfe) i 135 naučnika (tyrones), a nakon velikog požara, godine 1784. djelovalo je 270 majstora s 284 pomoćnika i 103 naučnika. Lentić-Kugli, "Obrt i trgovina u Varaždinu", 28.

ravno, bilo daleko manje od jednoga Beča, koji je u XV. stoljeću brojao oko 20.000 stanovnika, i gdje je popisano 68 različitih obrta, organiziranih u 55 cehova.²⁴⁸ Godine 1520. u popisu varaždinskih građana primjećujemo drastičan pad broja stanovništva, a time i broja obrtnika. Naime, popisano je tek 73 obrtnika podijeljenih u 21 struku.²⁴⁹ Takav pad možemo objasniti kriznim razdobljem u kojem se našao grad Varaždin, kao i cijela srednjovjekovna Slavonija, koja je sve više osjećala opasnost i ratna razaranja Osmanlija. Stanje obrta u sredini XV. stoljeća, stoga, možemo smatrati vrhuncem srednjovjekovnog ekonomskog i demografskog razvoja grada Varaždina, nakon kojega je zbog vanjskih okolnosti moralo doći do drastičnoga pada.²⁵⁰ Do kraja XVI. stoljeća stanje se popravilo, nakon čega je krenuo novi uzlet.

Po broju obrtnika moguće je procijeniti broj stanovnika nekoga grada. To je već prvi pokušao Krešimir Filić koji je broj stanovnika Varaždina u XV. stoljeću procijenio na 2500 i to na osnovu broja mesara u gradu.²⁵¹ Neven Budak je procijenio da je takva brojka realna, iako maksimalna moguća, no ponudio je realniju mogućnost da je broj stanovnika mogao biti između 1500 i 2000 i to po broju od 15 mesara (100 stanovnika po jednom mesaru) koji su jedne godine morali opskrbljivati grad.²⁵² Mi smo nabrojili 30 mesara, od kojih bi aktivnih u jednom desetljeću moglo biti oko 25. Ako već svi mesari nisu morali proizvoditi za grad, nego su se bavili trgovinom stokom i izvozom mesa, ili su radili za druge mesare, onda bi ukupni broj stanovništva bio, u grubo, od 2000 do 2500. Ako spomenemo da je Frankfurt na Majni imao 29 kupalištara na 10.000 stanovnika, dakle oko 350 stanovnika na jednoga kupalištara,²⁵³ onda po toj logici bi Varaždin, sa svojih 6 kupalištara, brojao oko 2100 stanovnika, a to je u gorespomenutim granicama. Ako uzmemo da je Varaždin imao između 1454. i 1464. 2100 stanovnika od kojih je, recimo, 215 bilo aktivnih obrtnika i pružatelja usluga, što je sasvim aproksimativna mogućnost, onda je takvih minimalno bilo oko 10% od ukupnoga broja stanovnika (uključujući žene i djecu).²⁵⁴ Ako pretpostavimo da je od 2100 stanovnika 600 bilo glava obitelji (2100 podijeljeno na 3,5), onda je od njih bilo 35% obrtnika. Godine 1520. od popisanih 310 stanovnika Varaždina (glava

²⁴⁸ BUDAK, 91-92.

²⁴⁹ PERČI, 9-21.

²⁵⁰ Uostalom i Gradec je u vremenu od sredine XIV. do sredine XV. stoljeća dostigao svoj vrhunac površinski, stanovništvom i privredno, a otada počinje stagnacija pa i proces nazadovanja, što se odrazilo na smanjenje ukupnoga broja stanovnika i privredne moći, u čemu slijedi sudbinu nekih srednjoeuropskih gradova, uključujući Varaždin. KRIVOŠIĆ, 4.

²⁵¹ FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 19.

²⁵² BUDAK, 92.

²⁵³ Isto, 93.

²⁵⁴ U Zadru se 12,6% pučanstva od ukupnoga broja bavilo obrtništvo. KOLANOVIĆ, 256.

obitelji, muškaraca), 73 je bilo obrtnika, što je 23,5%. Uspoređujući ta dva razdoblja dolazimo do oko 25-35% stanovnika Varaždina koji su živjeli od obrtništva, ili četvrtine stanovnika grada, što bi bilo u granicama procjene Tomislava Raukara da je 25% cjelokupne populacije jednoga grada živjelo od obrtništva.²⁵⁵ Ostale tri četvrtine stanovništva živjele su od poljoprivrede, stočarstva i trgovine, a manji broj bio je plemića, svećenika, redovnika, vojnika, siromaha i ostalih. U svakom slučaju procjena broja stanovnika Varaždina u XV. stoljeću zaslužuje posebnu pozornost i opširnije razmatranje od gore iznešenoga.

Od ukupnoga broja obrtnika i pružatelja usluga pronađenih u gradskome zapisniku (259), 162 ili 62,5% pripadnika je proizvodnih obrta, dok je 97 ili 37,5% davatelja usluga i zaposlenih u javnim ili gradskim službama. Kod proizvodnih obrta najviše je obrtnika prehrambene struke (48, 29,6%), zatim kožarske (30, 18,5%), metalske (27, 16,6%), tekstilne (26, 16%), drvodjelske (14, 8,6%), struke koje se bave izradom oružja (8, 4,9%), građevinske (4, 2,4%) te ostalih struka (5, 3%). Kod usluga i javnih službi najviše je posluge i radnika (47, 48,4%), gradskih službenika (31, 32%), pripadnika zdravstvenih zanimanja (10, 10,3%), ugostiteljskih zanimanja (5, 5%, premda ih je zasigurno bilo više) te umjetničkih zanimanja (4, 4%). Od ukupnoga broja obrtnika i pružatelja usluga najviše je pripadnika prehrambene struke (18,5%), posluge i radnika (18%), zatim gradskih službenika (12%), obrtnika kožarske struke (11,5%), metalske struke (10,4%) i tekstilne struke (10%), a od pojedinih obrta najviše je mesara (11,5%), kovača i postolara (8,1%) i krojača (7%). Iako su ovi izračuni rađeni prema brojkama koje su aproksimativne, iz njih možemo izvući poneki zaključak. Grad Varaždin u XV. stoljeću je bio većinom proizvodno i izvozno orijentiran, kao samodostatna jedinica koja je pri tome opskrbljivala obrtničkim proizvodima svoju užu i dalju okolicu, a tu tvrdnju osnažuje činjenica da najviše obrta ima upravo onih koji su najčešći i u drugim srednjovjekovnim gradovima (prehrambeni, kožarski, tekstilni, metalski).²⁵⁶ Velik broj ljudi zapošljavao se i kao posluga u imućnijim varaždinskim obiteljima, te kao radnici kod pojedinih obrtnika. Različiti gradski službenici, od kojih je dio bio na platnoj listi grada, činili su također respektabilan broj, što pokazuje koliko je gradska uprava, pomoću svojih službenika, brinula o normalnom i uspješnom funkcioniranju gradske uprave, sigurnosti i informiranju građana. Svi ovi pokazatelji uklapaju se u uobičajenu sliku o prosječnom razvijenijem srednjovjekovnom gradu.

Kod proučavanja stanovništva nekoga grada uvijek je zanimljivo obratiti po-

²⁵⁵ KOLANOVIĆ, 256.

²⁵⁶ Od godine 1355. do 1521. u Gradecu je djelovalo najviše postolara (285 imena), zatim mesara (221), krojača (199), kovača i bravara (153), itd. Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982, 287.

zornost i na njihovo podrijetlo. Za Varaždin XV. stoljeća nemoguće je za svaku osobu koja se spominje utvrditi kako se deklarirala, jer još onda nije bilo nacionalne svijesti u današnjem smislu. Po prezimenima, većina je bila domaćeg podrijetla, tj. slavenskoga, dok je značajna manjina bila podrijetlom iz njemačkoga govornog područja, jer je, uostalom, i dio zapisnika pisan na njemačkome. Manji dio bio je mađarskoga podrijetla te talijanskoga od kojih imamo nekoliko trgovaca.²⁵⁷ Treba naglasiti da su u početku razvoja grada Varaždina doseljenici ("hospiti") bili većinom stranci koji su se do XV. stoljeća uglavnom slavenizirali i udomaćili kao punopravni građani, a doseljavanja stranaca koji su s vremenom stekli punopravno građansko pravo i participirali u gradskoj vlasti bilo je konstantno u toku povijesti. Od pojedinačnih primjera možemo izdvojiti da su stranoga podrijetla bili zlatar Henrik, vojnik Mertt Kaczendorf, učitelj Bonaventura, njegov sluga Talijan Ivan, puškar Janko, koji je bio Čeh, postolari Kranjec i Pavao (*sutor theotonicum*²⁵⁸), mlinari Pavao Stainhauff i Ivan Keller, literat Ivan Waldman, krojač Ivan Wild, Ivan Kellner, klesar Sigismund, Wolfgang Pugnari i mnogi drugi koji nisu zabilježeni prezimenom nego samo imenom, bilo u latinskoj, bilo u njemačkoj verziji. Gotovo svi mesari i kovači bili su slavenskoga podrijetla, dok je određen dio krojača i postolara bio neslavenskoga, a doseljenici su možda bili i učeniji pojedinci, poput liječnika i literata iako se može pretpostaviti da su se domaći ljudi vraćali sa školovanja u inozemstvu.²⁵⁹ Ovaj površan pregled pokazuje nam da Varaždin nije bio sasvim zatvoren grad, nego je primao u svoje okrilje i strane majstore te intelektualce koji su svojim znanjem i poznavanjem trendova koji su se stvarali u razvijenijim dijelovima Europe, pridonosili razvoju obrtničke proizvodnje i kulture u gradu Varaždinu.

O imovini pojedinih obrtnika u gradu Varaždinu imamo mršave podatke, a o uvjetima njihovoga rada (prostor za obavljanje posla, radionica, šegrti) gotovo nikakve. Najčešće se spominju kao vlasnici vinograda, u kontekstu međusobnih parnica. No, to nas ne treba čuditi jer su vlasnici varaždinskih vinograda, najviše njih u obližnjem Knežincu, bili mnogi varaždinski građani, kao i gradski kmetovi te neke institucije.²⁶⁰ Kao vlasnici vinograda od obrtnika se spominju postolari Barnaba i Benedikt, zlatar Juraj, kovači Juraj Kovačić i Juraj Prude, mesar Nikola

²⁵⁷ U Gradecu su, na primjer, iz njemačkih zemalja obično dolazili obrtnici kožarske struke ili zidari, a iz Italije vrlo često liječnici i notari. KLAIĆ, 279.

²⁵⁸ U ranom novom vijeku krojački majstori dijelili su se na njemačke i hrvatske ovisno o tome jesu li radili odijela za bogatiju gospodu (njemački) ili za obični puk (hrvatski). U srednjovjekovnom Varaždinu još nismo pronašli takvu podjelu, a što se tiče ovoga postolara možda je on upravo bio onaj koji je radio obuču za gospodu. Budući da se samo jednom spominje neki *sutor theotonicum* teško je biti sasvim siguran u tu tvrdnju.

²⁵⁹ Petorica Varaždinaca u XV. stoljeću studirala su u Beču. ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 177.

²⁶⁰ LJUBLJANOVIĆ, 267.

Kusić, gradski bilježnik Matija, glasnik Mihael, puškar Janko, kolar Pavao, tkalac Črnc, kupalištar Jakov, vratar Mihael, Matija Stolarić, vratar Mihael, desetinar (*harmiczar*) i drugi.²⁶¹ Kovač Mihael, na primjer bio je vlasnik mlina na Dravi kojega je otkupio od kramara Ivana Grumbergara,²⁶² što je dokaz da su se pojedini obrtnici odvažili za poslove van svoje struke ulažući u njih svoj kapital. Obrtnici su posjedovali stoku, oranice i vrtove na kojima su poneki zapošljavali svoje radnike ili su na rad slali svoju posluđu. Što se tiče uvjeta rada pojedinih obrtnika (radionica) i njihovih radnika, o tome možemo samo pretpostavljati. Obrtnici su uglavnom, osim mesara, radili kod kuće gdje su u prizemlju posjedovali svoju radionicu u kojoj bi izložili svoju robu za prodaju. Zapošljavali su i svoje radnike - pomoćnike, o čemu smo već pisali ranije. Iako o tome nema spomena u srednjovjekovnim izvorima, vjerojatno su imali i šegrte (djetiče, kalfe), bilo svoje sinove, bilo one koji bi dolazili na poduku na određeno vrijeme. Obrtnici su zapošljavali i svoju posluđu koja je jamačno bila zadužena i za prodavanje viškova robe na sajmovima unutar i izvan Varaždina, kupnju potrebnih sirovina i ostalih potrepština na sajmovima, a i za kućanske poslove (kao sluškinja Neža kod zlatara Areha).

Već smo spominjali da su se varaždinski mesari prvi odlučili međusobno udružiti zbog ostvarenja zajedničkih ciljeva. Obrtnička je bratovština, za razliku od ceha, koji se u Varaždinu počinju javljati tek sredinom XVI. stoljeća,²⁶³ kao u dalmatinskim gradovima i drugdje, imala više religiozno-karitativni i društveni značaj pod zaštitom određenoga sveca, a ne toliko stručni. Članovi bratovština imali su dužnost uzajamnoga pomaganja, osobito u slučaju nesreće ili smrti, kada su bili obvezni pomoći udovici preminuloga člana oko odgoja i uzdizanja njihove djece, a brinuli su se za javni red i ćudoređe, posredovali u sporovima, pomagali crkvenim ustanovama u gradu, materijalno pomagali siromasima, osobito prigodom vjerskih blagdana i mjesnoga sveca zaštitnika. Članovi bratovštine međusobno su se zvali braćom (*fratres*), a na čelu im je bio dekan.²⁶⁴ U Varaždinu se bratovštine, koje su bile mesarske,²⁶⁵ mogu smatrati začetkom ceha jer vode brigu i o staleškim interesima svojih članova, nadomještajući na neki način cehove.²⁶⁶

²⁶¹ Isto.

²⁶² MCV II, 9.

²⁶³ U Zagrebu se pojavljuje već 1466. kao ceh krznara, uzdara i remenara. TKALČIĆ II, 80.

²⁶⁴ BUDAK, 90; FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 15; Damir HRELJA, Miran BOJANIĆ MORANDINI, *Obrtništvo u Varaždinu: izdanje povodom 100. godišnjice osnivanja Zanatlijskog i pomoćničkog društva, preteče Udruženja hrvatskih obrtnika Varaždin*, Varaždin: Vall 042, 2004, 14; Lučić, 219; Tkalčić I, 78; Pounds, 290. Kada prvi puta susrećemo gildu u Engleskoj, u anglosasko vrijeme, i ondje je ona bila isprva religiozna bratovština pod zaštitom određenog sveca. MUMFORD, 301.

²⁶⁵ Mesarska bratovština postojala je i na Gradecu, a uz njih postojale su klobučarska, tesarska, postolarska i kolarska bratovština, a u jednoj su bili udruženi krznari, sedlari, uzdari i remenari. TKALČIĆ II, 78. BUNTAK, 99.

²⁶⁶ ILIJANIĆ i KAPUSTIĆ, 177; Mirko ANDROIĆ, *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina*, Varaž-

Budući da su mesari bili brojni, ovakvim udruživanjem u bratovštine oni su možda počeli štiti svoje staleške interese kao jedna korporacija, a nasuprot gradskoj općini, koja je brojnim svojim opomenama i odredbama za mesare nad njima nastojala obavljati potpuni nadzor.²⁶⁷ Možda je priznanjem mesarske bratovštine sv. Nikole godine 1462.²⁶⁸ gradska općina postigla nekakav kompromisni dogovor s mesarima o njihovim obvezama i pravima budući da nakon te godine nema u zapisniku više nikakvih daljnjih odredbi za mesare. Da bi osigurali rad svojih bratovština, obrtnici, a i ostali, ostavljali su dijelove svojih prihoda i ostalo na raspolaganje bratovštini, o čemu smo već pisali. Upravo se kod mesara najduže zadržalo sjećanje na tradiciju bratovština i u vremenu kada su cehovi već bili uobičajeni u gradu. Naime, u njihovim se cehovskim zapisnicima sve do druge polovice XVII. stoljeća uz termin "ceh" redovito rabi i "confraternitas", a članovi ceha i dalje se zovu "fratres".²⁶⁹ Mesari su i u kasnijim stoljećima zadržali posebniji status u usporedbi s drugim obrtnicima, a sve ono što smo naveli o njima upućuje na to da je grad Varaždin, očigledno, tada bio vrlo jako mesarsko središte.

Nakon svega, dužnost nam je dati završnu ocjenu o razvijenosti i značaju varaždinskoga obrtništva. Kod ovakvih ocjena presudnu ulogu ima subjektivni dojam istraživača koji ponekad podleže lokalpatriotskim osjećajima. Mnogi su do sada davali svoje ocjene koje su kretale od onih da je obrt u kasnosrednjovjekovnom Varaždinu nije bio ništa manje razvijen nego u Zagrebu²⁷⁰ do ocjene da je grad Varaždin u velikoj mjeri zaostajao za Zagrebom te nije bio značajnije obrtničko središte.²⁷¹ Nakon svega analiziranoga i u usporedbi s drugim gradovima, naš dojam je, ipak, da je grad Varaždin, u trenutku u kojem nam je sačuvana glavna izvora (od 1454. do 1464. godine), bio prilično razvijeno obrtničko središte šire regije, između Zagreba na jugu, Ptuja na sjeverozapadu, Ugarske na sjeveru, Koprivnice na istoku i Križevaca na jugoistoku. Varaždin se ne može mjeriti sa Zagrebom i nekim dalmatinskim gradovima, poput Dubrovnika, a pogotovo s većim srednjoeuropskim gradovima (Graz, Beč), no broj obrtnika i različitih struka, koje pokazuju početak šire specijalizacije, a i dokazi o utvrđivanju grada te neki materijalni ostaci, ipak nam ostavljaju dojam da je Varaždin u XV. stoljeću bio dovoljno

din: Državni arhiv u Varaždinu, 2009, 56. Lajos Szádeczky je tvrdio da je u Varaždinu 1480. godine osnovan ceh krznara koji je te godine poslao svoja pravila krznarskom cehu u gradu Sárváru. No, ta godina se odnosi na zagrebački ceh krznara koji je iste godine pravila dobio od kralja Matije Korvina, a varaždinskom cehu krznara su pravila potvrđena tek godine 1557. Pošto pisana pravila varaždinskih cehova iz XV. stoljeća nisu sačuvana, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da oni tada još nisu postojali. FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 19.

²⁶⁷ ANDROIĆ, 57.

²⁶⁸ MCV II, 209.

²⁶⁹ FILIĆ, *Varaždinski mesarski ceh*, 16; *Obrtništvo u Varaždinu*, 14.

²⁷⁰ ANDROIĆ, 56.

²⁷¹ BUDAK, 91-92.

razvijen da bude samodostatan i izvozno orijentiran u svoju bližu okolicu, materijalno situiran, protočan te time privlačan trgovcima i novim naseljenicima.

Tablica 1. Broj obrtnika i pružatelja usluga u gradu Varaždinu u XV. stoljeću:

Bačvar (<i>Pinter</i>)	3	Mlinar (<i>molendinator, Muller</i>)	8
Bravar (<i>Sparar, Sporer, serar</i>)	3	Oružar ili štitonoša (<i>armiger</i>)	2
Brijač (<i>Palbierer</i>)	1	Pastir (<i>pastor, credar</i>)	7
Desetinar (<i>magister decimator, harmiczar</i>)	1	Pojasar, remenar (<i>Gurtlar, Guttlar, Guthlar, Riemer, frenator</i>)	5
Dojilja (<i>nutrix</i>)	1	Postolar (<i>sutor, Schuster</i>)	21
Glasnik, vjesnik (<i>praeco</i>)	8	Puškar (<i>magister pixidarium, Puschenmeister</i>)	1
Graditelj (<i>Paumeister, Palmeister</i>)	1	Ribar (<i>piscator, Fischer</i>)	8
Izrađivač lukova i strijela (<i>Pugnar, Pugner, arcuper</i>)	4	Sitar	1
Izrađivač oklopa (<i>toracipar</i>)	1	Slikar (<i>Mäler</i>)	1
Izrađivač orgulja ili orguljaš (<i>Orgelmaistrin</i>)	1	Sluga (<i>famulus, mercenarius, ancilla, servitrix, Knecht, Wagenknecht, Pannknecht, Helfer</i>)	40
Izrađivač pivoštanih niti za uljanice (<i>lucinista seu chychar</i>)	1	Staklar (<i>Glaser, Zteklar</i>)	2
Izrađivač sudova i posuđa (<i>sudar</i>)	1	Stolar, tesar, drvodjelja (<i>Thyslar, Zimmerman</i>)	7
Kamatar, bankar (<i>cynsar, chinczar</i>)	2	Stražar u tornju (<i>Wachter in Turm</i>)	5
Klesar, kamenar (<i>lapicida</i>)	2	Svirač frule (<i>fistulator, Pheiffer</i>)	3
Kolar (<i>carpentarius</i>)	3	Tkalac (<i>textor</i>)	8
Konobar, krčmar, ugostitelj (<i>Kellner</i>)	1	Torbar, proizvođač proizvoda od koža (<i>Paythlar</i>)	2
Kovač (<i>faber, Smit, Smidt</i>)	21	Učitelj (<i>magister</i>)	1
Krojač (<i>sartor, Sneider</i>)	18	Vojnik (<i>Obrister, barbatus, Fuesknecht</i>)	3
Krznar, kožar (<i>pellifex</i>)	2	Vratar (<i>portarius, Wahtar</i>)	5
Kuhar (<i>coquus, magister coquine, Kuhar</i>)	4	Vrtljar (<i>hortular, Gartnär</i>)	2
Kupalištar (<i>balnator, Pader, Padar</i>)	6	Zdenčar (<i>Brunner, Pruner</i>)	1
Liječnik, kirurg (<i>medicus, Artzt, Zdrawnik</i>)	3	Zlatar (<i>aurifaber, Goldsmit, Goldschmied</i>)	3
Literat (<i>litteratus, notarius publicus, Schreiber, Statschreiber</i>)	6	Dvojbene obrti i usluge (<i>krwawi, fatuus, Neumaister, Żwynar, Gruober</i>)	5
Mesar (<i>carnifex, Fleischacker</i>)	30		

IZVORI I LITERATURA

1. ANDROIĆ, Mirko. *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2009.
2. ANTAUER, Đuro. "Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. stoljeća." U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 395-402. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
3. BUDAK, Neven. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994.
4. BUNTAK, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
5. FILIĆ, Krešimir. „Varaždinski gradski suci (načelnici)“. U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 6-28. Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pretisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995.
6. FILIĆ, Krešimir. *Varaždinski mesarski ceh*. Varaždin: Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968.
7. GABRIČEVIĆ, Ante. *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad - Varaždin, 2002.
8. HRELJA Damir, Miran Bojanić Morandini. *Obrtništvo u Varaždinu: izdanje povodom 100. godišnjice osnivanja Zanatlijskog i pomoćničkog društva, preteče Udruženja hrvatskih obrtnika Varaždin*. Varaždin: Vall 042, 2004.
9. ILIJANIĆ, Mira, Slavko Kapustić. "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća". U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 169-190. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
10. KLAJČ, Nada. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.
11. KOLANOVIĆ, Josip. *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
12. KRAJANSKI, Artur. "O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijacha i kupalištara iz god. 1557." U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, ur. Andre Mohorovičić, Ljerka Šimunić, Eduard Vargović, 56-72. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Gradski muzej Varaždin, 1995. (pretisak originala iz 1935.).
13. KRIVOŠIĆ, Stjepan. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981.
14. LENTIĆ, Ivo. *Varaždinski zlatari i pojasari*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1981.

15. LENTIĆ-KUGLI, Ivy. "Obrt i trgovina u Varaždinu." *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XXVI 3 (1977): 25-35.
16. LENTIĆ-KUGLI, Ivy. *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1977.
17. *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae - Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*. Sv. I i II. Ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978.
18. LUČIĆ, Josip. *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, 1979.
19. MEDVED, Jasmin. *Trgovina i obrt grada Varaždina u XV. stoljeću*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
20. MUMFORD, Lewis. *Grad u historiji*. Zagreb: Naprijed, 1988.
21. PERČI, Ljerka. „Popis građana Varaždina iz 1520. godine“. U: *Polja prošlosti*, 9-22. Varaždinske Toplice: Tonimir, 2002.
22. PIASEK, Gustav. "Neobjavljeni rukopis Krešimira Filića o zdravstvu Varaždina". U: *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin 1925-1995*, 44-48. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1995.
23. POUNDS, N.J.G. *An Economic History of Medieval Europe*. London, New York: Longman, 1994.
24. RAUKAR, Tomislav. *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2003.
25. RAUKAR, Tomislav [et. al.]. *Zadar pod mletačkom upravom: 1409-1797*. Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet, 1987.
26. ROLLER, Dragan. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.
27. STRAHONJA, Eugen. "Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću." U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 245-249. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
28. TANODI, Zlatko. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini I (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209-1526)*. Varaždin, 1942.
29. TANODI, Zlatko i Adolf Wissert. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini II (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. II. dio 1: Gradski zapisnici iz g. 1454-1464 i 1467-1469)*. Varaždin, 1944.
30. TKALČIĆ, Ivan Krstitelj Tkalčić. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Svezak prvi: Izprave 1093-1399*. Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1889.
31. TKALČIĆ, Ivan Krstitelj. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Svezak drugi: Izprave 1400-1499*. Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1894.

32. UROIĆ Marijan, Antun Hurm. *Njemačko-hrvatski rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
33. WISSERT, Adolf. „Bilješke o nekim varaždinskim kućama.“ U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 29-55. Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pre-tisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995.
34. ŽEPIĆ, Milan. *Latinsko - hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

SAŽETAK

OBRTNIŠTVO GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU

Ovaj se članak, na temelju objavljenih izvora i relevantne literature, bavi obrtništvom grada Varaždina u XV. stoljeću koje je općenito bogato podacima iz izvora. Razmatraju se razne vrste tadašnjih varaždinskih proizvodnih i neproizvodnih obrta te obrtnici i njihovi uvjeti rada i života, njihovo podrijetlo, udruživanja s drugim obrtnicima, zatim brojčani pokazatelji stanja obrta te usporedba s drugim srednjovjekovnim gradovima koja nam može dati širu sliku stanja i razvijenosti obrtništva u gradu Varaždinu. Članak pritom iznosi i neke nove podatke i tumačenja te time daje svoj doprinos proučavanju povijesti grada Varaždina.

Ključne riječi: Varaždin; obrtništvo; obrti; srednji vijek; XV. stoljeće; ekonomska historija.

SUMMARY

CRAFTS IN THE TOWN OF VARAŽDIN IN THE XV CENTURY

This article, based on the published historical sources and the relevant scientific literature, is dealing with the subject of crafts in the town of Varaždin in the XV. century which is, in general, abundant with the information from the sources. It explain the various types of productive and non-productive crafts in the then Varaždin and the artisans and their working and living conditions, their origins, associations with the other artisans, numerical indicators of the crafts and artisans and comparison with the other medieval towns which can give us a broader picture of the situation and development of crafts in the town of Varaždin. This article gives some new facts and interpretations and thereby makes its contribution to the studies of the history of Varaždin.

Key Words: Varaždin; crafts; middle ages; XV. century; economic history.